

MODRA
PTICA
LETO
XI.

LETO 1939/40

ŠTEV. 11

M O D R A P T I C A

leposlovna revija, izhaja vsak mesec enkrat na dveh polah (32 straneh). Vsak letnik se prične z decembrom in se konča z novembrom naslednjega leta.

Letna naročnina samo na revijo, ki je vključena v redne publikacije Založbe Modre ptice, znaša din 100.—. Posamezna številka din 10.—. Naročniki na redne publikacije prejemajo list kot dopolnilo h knjigam brezplačno.

Urednik Janez Žagar. Rokopisi se ne vračajo.

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Ulica 29. oktobra (prej Rimska cesta) št. 1. Telefon 3163. Št. čekovnega računa 15.369.

VSEBINA 11. ŠTEVILKE

OKTOBER

Vsevolod Mihajlovič Garšin: Strahopetčevi zapiski

Vladimir Bartol: Umetnost Bogomira Magajne

Ivo Brnčić: Problem mladosti v Cankarjevi
duševnosti in literaturi

Janez Žagar: Soneti

Poročila

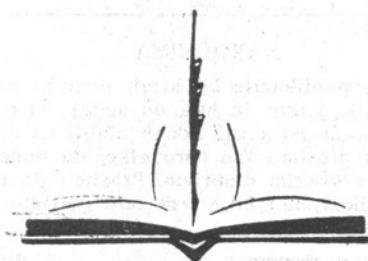
Razno

KNJIŽNI PROGRAM

Založbe Modre ptice

ZA LETO 1940-41.

Z znamenito Jakovljevićevo »SRBSKO TRILOGIJO«, I. in II. del (»Leto 1914.« in »Pod križem«), ki jo bodo naročniki že prav v kratkem prejeli, bo izčrpan knjižni program naše založbe za tekoče poslovno leto. Naročniki bodo potem za letos prejeli še 12. (novembrsko) številko revije, 1. decembra pa se začne že novo poslovno leto. Prav je torej, da že sedaj sporočimo naročnikom, katere redne publikacije nameravamo izdati prihodnje leto. Izšle bodo, kakor običajno, štiri velike knjige in 12 zvezkov revije »Modre ptice«. Uredništvo založbe je poskrbelo, da bo tudi novi knjižni program bogat po obsegu in kvaliteti, zanimiv in aktualen. Založba se ni ustrašila nobenih naporov, da premaga težave vojnega časa in kljub mnogim neprilikam vztraja dosledno na začrtani poti.

Knjige, ki izidejo prihodnje leto, so sledeče:

1. knjiga:

S. Jakovljević: „VRATA SVOBODE“, III. del Srbske trilogije.

S knjigo »Vrata svobode« zaključuje srbski pisatelj S. Jakovljević svojo veličastno »Srbsko trilogijo«, ki prikazuje trpljenje in veličino srbskega naroda v Svetovni vojni. Že lani smo poudarili, da je to eno največjih del, kar jih je bilo kdaj o vojni napisanih. Pretresljiva je od prvega poglavja do zadnjega. Naročniki bodo prav v kratkem prejeli I. in II. del in bodo nedvomno s silno napetostjo pričakovali III. dela, ki izide v začetku decembra. »Vrata svobode« bodo obsegale okoli 350 velikih strani.

2. knjiga:

Vladimir Bartol: „ČUDEŽ NA VASI“, roman.

Vladimir Bartol, ki si je z »Alamutom« priboril tako častno mesto v naši literaturi, bo stopil sedaj z novim velikim romanom pred javnost, ki bo zlasti zanimiv tudi zato, ker se njegovo dejanje odvija na naši zemlji, na Blatnem vrhu, vasiči nedaleč od Vrhnike. V tej vasiči se dogajajo zelo svojevrstne reči, zato ima roman naslov »Čudež na vasi«. V romanu bo nastopala cela vrsta sijajno karakteriziranih oseb, ki neprestano poživljajo že itak zanimivo dejanje. Delo bo nedvomno osvojilo vsakega čitatelja. Čudež na vasi izide v začetku marca. Obsegal bo okoli 320 strani.

3. knjiga:

Sinclair Lewis: „ANA VICKERSOVA“, roman.

Naši naročniki poznajo Sinclairja Lewisa po njegovem velikem romanu »Arrowsmith«, ki je pred leti izšel v naši založbi in doživel velik uspeh. »Ana Vickersova« je eno izmed njegovih zadnjih del, s katerim je Lewis doživel pri občinstvu svoj največji uspeh. Tudi bralci Modre ptice ga bodo uvrstili med tista čudovita dela, ki so jih najraje čitali. Pisan je s tisto nenavadno prepričevalnostjo, močjo in toplino, ki je lastna samo res velikim pisateljem. »Ana Vickersova«, roman ameriške emancipiranke, bo romal iz rok v roke. Izšel bo v začetku junija 1941. Obsegal bo okoli 400 strani.

4. knjiga:

Mihael Pravdin: „DŽINGISKAN“, biografija.

Ime Džingiskan je nedvomno vsaj nekoliko znano vsakemu bralcu, toda veliko manj je takih, ki bi kaj več vedeli o tem človeku, ki je bil pred nekako 700 leti groza in trepet skoro vsega evrazijskega človeštva, o okrutnem in uspehov polnem mongolskem zavojevalcu, proti kateremu so bili Aleksander Veliki, Cezar ali Napoleon tako nepoko krotka jagnjeta; o nomadu, ki je premagoval in hladnokrvno pobijal cela ljudstva in iztrebljal velikanska mesta ter postavil temelje največji državi, ki je kdaj na zemlji eksistirala. Založba Modra ptica je že več let nameravala izdati biografijo o tem človeku, sedaj pa to zamisel uresničuje. Pravdinov »Džingiskan« ni samo čez vse napeta knjiga, marveč je tudi poučna, kakor malokatera druga. Odpira nam pogled v najresničnejši, čeprav tudi najokrutnejši obraz zgodovine, kaže nam človeka v njegovi zagonetni podobi. »Džingiskan« izide v začetku septembra 1941. Obseg ca. 270 strani.

Poleg teh štirih knjig bodo prejemale naročniki, kakor smo že zgoraj povedali, tudi mesečno revijo »Modro ptico«.

NAROČNINA:

Naročnina na naše redne publikacije bo kljub občutni podražitvi vsega materiala tudi prihodnje leto ostala ista, kakor je bila do sedaj. Štedili bomo na vseh koncih in krajih, da bomo mogli tako še po starih cenah nuditi naročnikom kvalitetne in lepo opremljene knjige. Nujno pa prosimo vse naročnike, da bodo redno plačevali obroke, zakaj računati bomo morali z vsakim dinarjem. Prosimo jih tudi, da nam skušajo pridobiti čim več novih naročnikov, ker bo s tem zelo olajšano naše delo. Naročnina je torej, kakor do sedaj, sledeča:

za knjige v platno vezane din 240— na leto,
za knjige v polusnje vezane din 300— na leto.

Novi naročniki plačajo enkratno pristopnino din 10—. Poštino za knjige oziroma dostavnino bomo naročnikom, ki ne dvigajo knjig v pisarni založbe sami, zaračunali sproti posebej.

ZALOŽBA MODRA PTICA V LJUBLJANI.

STRAHOPETČEVI ZAPISKI

VSEVOLOD MIHAJLOVIČ GARŠIN

Vojna mi nikakor ne da miru. Jasno vidim, kako se vleče, a kdaj se konča — ne ve živa duša. Naš vojak je ostal prav takšen nenavaden vojak, kakršen je bil zmeraj, a sovražnik se je izkazal, da nikakor ni tako slab kot so mislili. In glej, štiri mesece je že od vojne napovedi in na naši strani še zmeraj ni odločilnega uspeha. In med tem izgubljam vsak dan na stotine ljudi. Ne vem, ali imam res tako slabe živce; toda vojaški telegrami s številom ubitih in ranjenih me mnogo bolj vznemirjajo in mnogo močneje pretresejo kot pa ljudi okrog mene. Kdo drugi mirno bere: naše izgube so malenkostne, ranjenih je nekaj častnikov, nižjih vojakov ubitih petdeset, ranjenih sto, in se še veseli, da je malo; meni se pa, ko berem tako poročilo, takoj razgrne pred očmi cela krvava slika. Petdeset razmesarjenih, sto pohabljenih, in to naj bo malo! Zakaj se pa tako razburjamo, kadar listi prinašajo poročila o kakšnem umoru, ko je bilo le nekaj žrtev? Zakaj nas slika prestreljenih teles, ki leže na bojišču, ne navda s prav tako grozo, kot slika notranjosti hiše, ki jo je izropal morilec? Zakaj je o nesreči na tiligulskem nasipu, ki je pri njej izgubilo življenje le nekaj desetih ljudi, kričala vsa Rusija, za strahote na fronti z »malenkostnimi izgubami« tudi nekaj desetih ljudi, se pa nihče ne zmeni?

Pred nekaj dnevi mi je dejal znanec Lvov, medicinec, ki se z njim često prerokava o vojni:

»No, bomo videli, miroljubnež, kam boste s svojimi človekoljubnimi nazori, ko vas pobero v vojakе in boste sami morali streljati na ljudi!«

»Mene, Vasilij Petrovič, ne pobero; potrdili so me med domobrance.«

»A če se vojna zavleče, pridejo na vrsto tudi domobranci. Nič se ne bojte, tudi vi ji ne ubežite!«

Srce me je zbolelo. Kako da se na to že poprej nisem spomnil? Res, kaj je tu nemogočega, da bi prišli na vrsto tudi domobranci? »Če se vojna zavleče« ... in najbrž se zavleče. A če se ta vojna ne zavleče — vseeno, začne se druga. Zakaj se tudi ne bi bojevali? Zakaj se ne bi proslavili z velikimi deli? Zdi se mi, da je sedanja vojna le začetek bodočih, ki jim ne uidem ne jaz, ne moj mali brat, ne dojenec moje sestre. In name pride vrsta kaj kmalu.

A kam naj se dene tvoj »jaz«? Z vso svojo dušo se upiraš vojni, vojna te pa vendar prisili, da deneš puško na ramo in greš umirat in ubijati. Ne, to ni nič nemogočega! Jaz, miren, dobrohoten mlad človek, ki sem poznal doslej le knjige, predavalnico in domače in še nekaj bližnjih ljudi, ki sem mislil čez leto ali dve začeti drugo delo, delo ljubezni in pravice nazadnje, jaz, ki sem se navadil gledati na svet nepristransko in ga presojeti, ki sem mislil, da znam ločiti dobro od slabega, in se

tako slabega tudi izogibati — vidim vso svojo zgradbo miru v prahu, sebe pa v prav tisti strgani srajci, ki sem ji še pravkar prešteval luknje in krpe. In nikaka duhovna svoboda, nikak razvoj mi ne da bore fizične svobode — svobode razpolagati s svojim telesom.

*

Lvov se mi posmehuje, kadar mu začnem pojasnjevati svoj odpor proti vojni.

»Glejte, očka, na stvari prosteje, lažje vam bo živeti,« pravi. »Kaj mislite, da je meni prijetno to klanje? Razen tega, da prinaša vsem le nesrečo, me tudi osebno žali in študij mi ne da končati. Na hitrico zaključijo tečaj, pa nas pošljejo rezat roke in noge. A vendar se ne ubijam z brezplodnim razmišljanjem o vojnih strahotah, zakaj misli kolikor hočeš, s tem prav ničesar ne dosežeš, da bi vojno odpravil. Res, bolje je ne misliti in se ukvarjati s svojim delom. Če me pa pošljejo zdraviti ranjence, jih pojdem tudi zdraviti. Kaj hočeš, v takih časih se je treba žrtvovati. Da, skoraj bi pozabil; že veste, da gre Maša za usmiljenko?«

»Ali je mogoče?«

»Predvčerajšnjim se je odločila, danes se je pa že šla učiti obvezovanja. Nisem ji odsvetoval, vprašal sem jo le, kako misli s svojim učenjem. ‚Pozneje,‘ pravi, ‚končam, če bom živa.‘ Nič hudega, naj gre sestrica, dobrega se bo naučila.«

»Kaj pa Kuzma Fomič?«

»Kuzma molči, le v zversko mlačnost se je zavil in učenje je čisto zanemaril. Zastran njega sem vesel, da sestra odide, res, saj človek se je ves pogubil, muči se, kot senca hodi za njo, ničesar ne dela. Eh, da bi jo, to ljubezen!« Vasilij Petrovič je zmajal z glavo. »Vidite, tudi sedajle je odšel pospremit jo domov, češ da ne bo zmeraj sama hodila po ulicah.«

»Meni se zdi, Vasilij Petrovič, da ni dobro, da on živi z vama.«

»Seveda; res ni dobro; ampak kdo bi mogel to vedeti? Za naju s sestro je to stanovanje preveliko: ena soba ostane odveč — čemu ne bi pustili vanjo dobrega človeka? In dobri človek jo je vzel, pa se je urezal. Da, zares, kar jezil bi se nanjo: no, v čem je pa Kuzma slabši od nje! Dober, pameten, sijajen fant. Ona pa, kot da ga ne vidi... No, glejte, da se mi spravite iz sobe! Saj vidite, da nimam časa. Če hočete videti sestro s Kuzmo, počakajte ju v jedilnici, kmalu prideta.«

»Ne, Vasilij Petrovič, tudi jaz nimam časa; pozdravljeni!«

Komaj sem stopil na ulico, sem zagledal Marjo Petrovno in Kuzmo. Šla sta molče: Marja Petrovna s prisiljeno zbranim izrazom na obrazu spredaj, a Kuzma malo vstran in zadaj, prav kakor da ne bi smel hoditi z njo vstric; in zdaj pa zdaj je od strani vrgel pogled na njeno lice. Šla sta mimo mene, ne da bi me opazila.

*

Nič se mi ne da delati, na nič ne morem misliti. Prebral sem zgodovino o tretji bitki pri Plevni. V bojih je padlo dvanajst tisoč samo Rusov in Romunov, ne všteti Turkov. — — — Dvanajst tisoč. To število mi trepeče pred očmi, zdaj kot same številke, zdaj se raztegne v neskončen trak po vrsti ležečih trupel. Da jih položiš z ramo ob ramo, bi napravil cesto, osem vrst dolgo — — — Pa kaj je to takega?

Pravili so mi nekaj o Skobeljevu, da se je nekam vrgel, nekaj napadal, zavzel nekake okope, ali so jih njemu vzeli — — — ne spominjam se več. Le tega strašnega klanja se spominjam in vidim samo eno — goro trupel, služočih za piedestal vélikim činom, ki se zapišejo v knjige zgodovine. Nemara je to neizogibno — ne bom se delal sodnika, saj se tudi ne morem; jaz ne razsojam o vojni; jaz gledam nanjo z neposrednim čustvom, ki ga vzbujajo mlake prelite krvi. Bik, pred čigar očmi pobijajo njemu podobne bike, čuti po vsej verjetnosti nekaj sličnega. Sam ne razume, čému bo koristila njegova smrt, in le z grozo gleda z izbuljenimi očmi na kri in rjove z obupnim, srce trgajočim glasom.

Ali sem strahopetec, ali nisem? *

Danes so mi dejali, da sem strahopetec. Rekla mi je to resda neka prav neznatna osebnica, ki sem ji izrazil svojo bojazen, da me pobero v vojake, in željo, da ne bi šel na vojno. Njeno mnenje me ni ogorčilo, le vprašanje je vzbudilo v meni: kaj nisem nazadnje res le strahopetec? Mogoče, da izhaja ves moj odpor proti temu, kar štejejo vsi drugi za junaško delo, iz strahu za lastno kožo? Ali se v resnici spleča, brigati se za eno samo kakršno koli življenje, kadar gre za velika dela? In imam-li sploh poguma, podvreči svoje življenje nevarnosti radi kakršne koli stvari?

Nisem se dolgo ukvarjal s temi vprašanji. Premotril sem vse svoje življenje, vse te primere, — res, maloštevilne, kjer mi je bilo stati z obrazom v obraz nevarnosti, in nisem se mogel obdolžiti strahopetnosti. Takrat se nisem bal za svoje življenje in sedaj se ne bojim zanj. Smrt me torej ne plaši — — —

Vedno novi spopadi, nove smrtne muke. Ko preberem časnik, se ne morem ničesar lotiti: po listih knjige se namesto črk valjajo cele vrste ljudi; pero se mi zdi orožje, ki zadaja belemu papirju črne rane. Če bo šlo z menoj tako naprej, bom nazadnje začel res halucinirati. Sicer je pa zdaj prišla nadme nova skrb, ki me je malo odrešila venomer iste moreče misli.

Včeraj zvečer sem prišel k Lvovim; dobil sem jih pri čaju. Brat in sestra sta sedela za mizo, Kuzma je pa naglo hodil iz kota v kot, držeč se z roko za oteklo in z ruto obvezano lice.

»Kaj je pa s tabo?« sem ga vprašal.

Ni mi odgovoril, le z roko je zamahnil in spet začel hoditi.

»Zobje so ga začeli boleti in lice mu je oteklo,« je povedala Marja Petrovna. »Prosila sem ga, naj gre še pravi čas k zdravniku, pa me ni poslušal, zdaj pa vidite, do česa je prišlo.«

»Zdravnik vsak čas pride; šel sem ponj,« je rekel Vasilij Petrovič.

»Prav treba je bilo,« je siknil Kuzma skozi zobe.

»Kajpak ni bilo treba, ko lahko dobiš podkožni izliv? Povrh tega še hodiš, čeprav sem te prosil, da lezi! Sam veš, kako se ta stvar včasih konča?«

»Naj se konča, kakor se hoče, meni je vseeno,« je zamrmral Kuzma.

»Nikakor ni vseeno, Kuzma Fomič; ne govorite neumnosti,« je tiho pristavila Marja Petrovna.

Te besede so bile zadosti, da se je Kuzma pomiril. Prisedel je celo k mizi in poprosil čaja. — Marja Petrovna mu je nalila čašo in mu jo ponudila. Ko jo je jemal iz njenih rok, je njegov obraz dobil zmago-

slaven izraz in ta izraz se je tako malo prilegal njegovemu smešnemu, grdo oteklemu licu, da se nisem mogel zdržati smeha. Lvov se je prav tako nasmehnil, le Marja Petrovna je sočutno in resno gledala na Kuzmo. Prišel je kot jabolko polni, zdravi doktor, velik veseljak. Ko je pregledal bolnikov vrat, je njegovo običajno veselo lice spreletela zaskrbljenost.

»Pojdiva, pojdiva v vašo sobo: natanko vas moram preiskati.«

Stopil sem za njima v Kuzmino sobo.

Zdravnik mu je velel leči na posteljo in začel preiskovati gornji del prsi, previdno tipaje s prsti.

»Dobro; samo mirno ležite in vstajajte nikar ne. Imate koga, ki bi žrtvoval za vas nekaj časa?« je vprašal zdravnik.

»Mislim, da bo kdo,« je rekel Kuzma.

»Potem bi ga prosil,« je dejal zdravnik in se prijazno obrnil k meni, »da od danes naprej pazite na bolnika in če se pokaže kaj novega, da me takoj pokličete.«

Šel je ven; Lvov ga je spremil v prednjo sobo, kjer sta se dolgo potihoma razgovarjala; jaz pa sem šel k Marji Petrovni. Zamisljeno je sedela, z eno roko si je podprla glavo, z drugo pa je počasi vrtela žličko v kozarcu čaja.

»Zdravnik je naročil, da bo treba paziti na Kuzmo.«

»Kaj je res tako nevarno?« je vznemirjeno vprašala Marja Petrovna.

»Verjetno; čemu bi sicer vsa ta skrb? Saj ne boste odrekli svoje pomoči, Marja Petrovna?«

»Ah, seveda ne! Vidite, še na vojno nisem odšla, pa bom že za usmiljenko. Pojdiva k njemu; saj mu mora biti dolgčas ležati samemu.«

Kuzma nas je pozdravil s smehljajem, kolikor mu je dopuščala oteklina.

»Hvala vam,« je dejal, »mislil sem, da ste me čisto pozabili.«

»Ne, Kuzma Fomič, zdaj ne pozabimo na vas: zmeraj bo stal eden zraven vaše postelje. Vidite, do česa je prišlo, ker nas niste poslušali,« je rekla Marja Petrovna in se nasmehnila.

»Boste tudi vi?« je boječe vprašal Kuzma.

»Bom, bom, samo poslušajte me!«

Kuzma je zaprl oči in zardel od zadovoljstva.

»Veš kaj,« se je nenadoma spomnil in se obrnil k meni, »daj mi, prosim, zrcalo, tamle leži na stolu!«

Dal sem mu malo, okroglo zrcalce; Kuzma me je prosil, naj mu posvetim in si je nato z zrcalcem ogledal bolno mesto. Po tem ogledu se mu je obraz zmračil in čeprav smo ga vsi trije s pogovori skušali spraviti v dobro voljo, ves večer ni spregovoril niti besedice.

*

Danes so mi zatrdno povedali, da bodo kmalu potrebovali domobrancev; pričakoval sem to in nisem bil posebno iznenaden.

Lahko bi ušel usodi, ki se je tako bojim, lahko bi si pomagal z nekaj vplivnimi poznanstvi ter ostal v Peterburgu in tukaj služil. »Ouredili« bi me, če že za kaj drugega ne, v kakšno pisarno ali kaj. Vendar me je prvič sram takih sredstev, a drugič, mi teži dušo nekaj, česar ne morem povedati z besedami, kar obsoja moj položaj in mi brani uiti vojni. »Ni dobro,« mi pravi notranji glas.

Zgodilo se je to, česar sploh nisem pričakoval. Davi sem prišel, da bi zamenjal Marjo Petrovno. Prišla mi je nasproti do vrat, bleda, izmučena po prečuti noči in z objokanimi očmi.

»Kaj je, Marja Petrovna, kaj je z vami?«

»Tiho, tiho, prosim,« je zašepetala, »vse je končano.«

»Kaj je končano? Menda vendar ni umrl?«

»Ne, umrl še ni, — — — le nade ni nobene. Oba zdravnika — — — še po drugega smo poslali, veste — — —«

Od solza ni mogla govoriti.

»Pojdite, pogledjte — — — Pojdiva k njemu.«

»Otrite si najprej solze in popijte kozarec vode, saj če ne ga še bolj razburite.«

»Saj je vseeno — — Mar mislite, da sam še ne ve? Že včeraj je vedel, ko je prosil za zrcalo; saj bi imel sam kmalu postati doktor.«

Težko vzdušje anatomskega muzeja je napolnjevalo sobo, kjer je ležal bolnik. Njegovo posteljo so premaknili na sredo sobe. Dolge noge, veliki život, roke, stegnjene ob bokih, so se ostro odražale pod odejo. Oči so mu bile zaprte, dihanje počasno in težko. Zazdelo se mi je, da je shujšal v eni sami noči. Njegov obraz je dobil zopern, prsten izraz; bil je lepljiv in vlažen.

»Kaj je z njim?« sem vprašal šepetaje.

»Naj vam sam — — — Ostanite pri njem, jaz ne morem.«

Šla je, zakrivši si obraz z rokami; vsa je drgetala od zadržanega ihtenja; jaz sem pa sedel kraj postelje in čakal, kdaj se Kuzma prebudi. Mrtvaška tišina je vladala v sobi; le žepna ura na mizici zraven postelje je pela svojo tiho pesemco in težko ter počasno dihanje bolnika je bilo slišati. Pogledal sem mu v obraz in ga nisem spoznal, ne da bi se mu črte preveč spremenile — ne; ali videl sem ga v zame popolnoma novi luči. Že dolgo sem poznal Kuzmo Fomiča; bil sem njegov prijatelj (čeprav posebnega tovarišva ni bilo med nama), vendar se mi nikoli ni zgodilo, da bi se tako vživel v njegov položaj kot ta trenutek. Spomnil sem se njegovega življenja, nesreč in radosti, ko da bi bile moje. V njegovi ljubezni do Marje Petrovne sem doslej videl bolj komično stran, a sedaj sem spoznal, kakšne muke je moral trpeti ta človek. »Ali je v resnici tako nevarno?« sem pomislil. »Ni mogoče, ni mogoče, da bi človek umrl zaradi navadnega zobobola. Marja Petrovna se joka nad njim, on pa ozdravi in vse bo dobro.«

Odprl je oči in me zagledal. Ne da bi spremenil izraz obraza, je spregovoril počasi in za vsako besedo delal presledek.

»Pozdravljen — — — No, vidiš, kakšen sem — — — Konec je prišel. Tako nepričakovano se je prikradel — tako neumno — — —«

»Povej mi vendar, Kuzma, kaj je s tabo? Morda pa le ni tako hudo.«

»Da ni hudo, praviš. Ne, brat, zelo hudo je. Pri takih rečeh se ne zmotim. Na, pogledj!«

Počasi, metodično je odgrnil odejo, razpel srajco in vame je udaril neznosen, mrliški smrad. Počenši od vratu na desni strani, za širino dlani, so bila Kuzmina prsa črna kot žamet, ki je nalahno pokrit s sivkasto prevleko.

*

Štiri dni je že, odkar ne umaknem oči od bolnikove postelje; zdaj sem pri njem skupaj z Marjo Petrovno, zdaj z njenim bratom. Življenje, se zdi, se komaj še drži v njem, nikakor noče zapustiti njegovega silnega telesa. Kos črnega, mrtvega mesa so mu izrezali in vrgli stran kot kunjjo in zdravnik nam je velel vsaki dve uri sprati veliko rano, ki je ostala po operaciji. Vsaki dve uri stopimo v dvoje ali v troje h Kuzmini postelji, obračamo in vzdigujemo njegovo ogromno telo, razgaljamo strašno rano in jo polivamo skozi cevko iz gutaperče s karbolno kislino in vodo. Voda brizga po rani in Kuzma najde včasih še toliko sil, da se pri tem celo nasmeje, zato ker, pravi, da ga šegeče. Kot vsem, ki redko bolehalo, mu je zelo po godu, da skrbe zanj kot za otroka, in kadar vzame Marja Petrovna v roke cev iz gutaperče in ga prične oblivati, je posebno zadovoljen in govori, da nihče drug ne ume tega tako spretno, čeprav se ji cev često tresne v roki in polije vso posteljo z vodo.

Kako so se spremenili njuni odnosi! Marja Petrovna, ki je bila Kuzmi nekaj nedosegljivega, na kar si še gledati ni upal, ki mu ni posvečala skoraj nobene pažnje, sedaj često joka, sedeč zraven njegove postelje, kadar on spi, in nežno skrbi zanj. In on mirno sprejema njeno skrbnost kot dolžnost in govori z njo prav kakor oče z majhno hčerko.

Včasih mora strašno trpeti. Rana ga peče, mrzlica ga tresne — — — Takrat mi prihajajo v glavo čudne misli. Kuzma se mi prikaže kot številka ena izmed tistih deset tisoč, o katerih govore poročila. Na njegovi boleznini, na njegovem trpljenju skušam izmeriti zlo, ki ga povzroča vojna. Koliko muk in žalosti tu, v eni sobi, v eni postelji, v enih prsih — in vse to je le kaplja v morju gorja in muk, ki jih prenaša ogromna množica ljudi, ki jih pomikajo naprej, pomikajo nazaj in kosé po poljanah, na kupe mrtvih in še stokajočih, premetavajočih se, okrvavljenih teles.

Popolnoma izčrpan sem od prečutih noči in težkih misli. Treba bo prositi Lvova ali Marjo Petrovno, naj pazijo namesto mene, jaz pa zaspim vsaj za dve uri.

*

Sključen na majhnem divančku sem spal kot ubit in se zbudil šele, ko me je nekdo potrkal po rami.

»Vstanite, vstanite!« me je budila Marja Petrovna. Skočil sem in nisem prvi trenutek ničesar razumel. Marja Petrovna je nekaj hitro in prestrašeno šepetala.

»Rane, nove rane,« sem razumel na vse zadnje.

»Kakšne rane, kje rane?«

»Oh, Bože moj, ničesar ne razumete! No, Kuzmi Fomiču so se pokazale nove rane. Poslala sem že po zdravnika.«

»Pa saj mogoče ni hudega,« sem rekel z ravnodušnostjo komaj zburjenega človeka.

»Kaj ni hudega, sami pogledjte!«

Kuzma je spal razodet, težko in nemirno spanje; premetaval je glavo iz ene strani na drugo in zdaj pa zdaj pridušeno zastokal. Prsi so mu bile razkrite, in opazil sem na njih, za dlan pod rano, zakrito z obvezo, dvoje novih, črnih madežkov. Gangrena je prodrla naprej pod kožo, se razrasla pod njo in se prikazala na dveh novih mestih. Čeprav sem

že doslej malo upal na Kuzmino ozdravljenje, so me vendar novi, jasni znaki smrti prestrašili, da sem prebledel.

Marja Petrovna je sedela v kotu, spustila roke na kolena in molče gledala vame z obupanimi očmi.

»Nikar ne obupajte, Marja Petrovna. Pride zdravnik, pregleda; mogoče še ni vse končano. Mogoče ga še rešimo.«

»Ne, ne rešimo ga, umrl bo,« je šepetala ona.

»No, če ga ne rešimo, umre,« sem ji odvrnil prav tako tiho, »za vse nas bi bilo to seveda veliko gorje, vendar ni dobro, da se tako mučite; saj ste ta dva dneva shujšali kot mrlič.«

»Ko bi vi vedeli, kako me vest peče zadnje dni? Še sama si ne morem razjasniti, odkod to. Vidite, nisem ga ljubila in tudi sedaj, se mi zdi, ga ne ljubim tako kot on mene, a če bi umrl — bi se mi srce raztrgalo. Zmeraj mi bo pred očmi njegov nepremični pogled in njegov stanovitni molk, kadar sem bila skupaj z njim. Vedno mi bo ostal v duši očitek, da se mi ni smilil, da nisem znala ceniti njegovega razuma, njegovega srca in njegove zvestobe. Mogoče se vam bo zdelo to smešno, vendar me neprenehoma muči misel, da bi mi živeli povsem drugače, da bi se zgodilo drugače in da bi morda niti te strašne težke nesreče ne bilo, če bi ga bila ljubila. Misliš — misliš, opravičuješ se — opravičuješ, na dnu duše ti pa venomer nekaj ponavlja: kriva si, kriva, kriva.«

Pogledal sem bolnika, ker sem se bal, da se ne bi zbudil radi najinega šepetanja, in opazil sem spremembo na njegovem obrazu. Zbudil se je in vse slišal, kar je pravila Marja Petrovna, a pokazati tega ni hotel. Ustnice so mu podhrtevale, lica so mu zažarela, ves njegov obraz je bil, ko da bi ga sonce obsijalo. Najbrž je pozabil na bolezen in smrtni strah; eno čustvo mu je napolnilo dušo in se izlilo v dveh solzah izza zakritih, podhrtevajočih vek; Marja Petrovna ga je gledala nekaj trenutkov, kakor da bi se bala, nato je zardela, lice ji je dobilo nežen izraz in, sklonivši se nad ubogim polmrtvecem, ga je poljubila.

Tedaj je odprl oči. »Bože moj, kako se mi noče umreti!« je spregovoril. In v sobi so se nenadoma začuli čudni, tihi, ihteci glasovi, povsem novi za moje uho, zato ker ga prej še nikoli nisem slišal jokati.

Šel sem iz sobe. Še sam toliko, da se nisem razjokal.

Tudi meni se noče umreti in vsem tem tisočem se tudi noče umreti; a Kuzma je našel tolažbo vsaj poslednje trenutke — a tam? Obenem s smrtnim strahom in telesnim trpljenjem doživlja Kuzma tako čustvo, da ne vem, če bi zamenjal svoje sedanje trenutke za katere koli v svojem življenju. Ne, to sploh ne more biti isto. Smrt bo vselej smrt, a umreti sredi bližnjih in ljubečih ljudi, ali pa ...

*

»Odkrito vam povem,« mi je rekel zdravnik v prednji sobi, ko si je oblačil kožuh in natikal galoše, »da jih v podobnih primerih, pri zdravljenju v bolnici, umre devet in devetdeset od sto. Nadejam se le na skrbno nego, na prekrasno razpoloženje bolnika in na njegovo gorečo željo, da bi ozdravel.«

»Vsak bolnik bi rad ozdravel, gospod zdravnik.«

»Seveda, vendar je pri vašem tovarišu nekaj izredno ugodnih okolščin,« je dejal zdravnik z nasmeškom. »Torej, drevi napravimo operacijo —

izrežemo mu novo odprtino, vstavimo mu cevko, da bo lažje izpirati in potem bomo upali.«

Stisnil mi je roko, zapel medvedji kožuh in odšel na druge obiske; zvečer se je pa vrnil z instrumenti.

»Mogoče bi, moj bodoči gospod kolega, če vam je drago, radi prakse sami poskusili operacijo?« se je obrnil na Lvova.

Lvov je prikimal, zavihal rokave in se z resno mračnim obrazom lotil dela. Videl sem, kako je zapičil v rano nekakšno čudovito pripravo s trezno ostrino, videl, kako se je ostrina zarezala v telo, kako je Kuzma zagrabil z rokama za posteljo in zaškripal z zobmi od bolečine.

»No, ne bodi baba,« mu je resno rekel Lvov, vstavlja je cevko v novo ranico.

»Hudo boli?« je ljubeznivo vprašala Marja Petrovna.

»Ne tako hudo, golobica, a slab sem že, izmučen.«

Položili so obvez, dali Kuzmi vina in pomiril se je. Zdravnik je odšel, Lvov se je šel učiti v svojo sobo, midva z Marjo Petrovno pa sva začela pospravljati sobo.

»Popravite mi odejo,« je spregovoril Kuzma z nizkim, tihim glasom.

»Piha.«

Začel sem mu popravljati blazine in odejo po njegovih lastnih navodilih, ki mi jih je dajal precej zadirčno, zmerjajoč me, da je tam okoli levega lakta majhna luknjica, skozi katero piha. Trudil sem se, da bi mu čim bolj ustregel, vendar je kljub vsem mojim prizadevanjem venomer še pihalo, zdaj v bok, zdaj v noge.

»Kako si neroden,« je tiho mrmral, »spet mi piha v hrbet. Naj rajši ona.« Pogledal je na Marjo Petrovno in postalo mi je takoj jasno, zakaj mu nisem mogel ugoditi.

Marja Petrovna je spravila steklenko z zdravili, ki jo je držala v rokah in stopila k postelji.

»Naj popravim?«

»Popravite — — Dobro je — — zdaj je toplo!«

Gledal jo je, ko je popravljala odejo, potem je zaprl oči in z otroško srečnim izrazom na izmučenem obrazu zaspal.

»Greste domov?« me je vprašala Marja Petrovna.

»Ne, naspal sem se izvrstno in lahko sedim; vendar, če me ne potrebujete, odidem.«

»Ne hodite, prosim vas, pogovoriva se raje malo. Brat neprestano sedi pri svojih knjigah, a meni je tako težko, biti sama z bolnikom, kadar spi, in misliti na njegovo smrt.«

»Bodite trdi, Marja Petrovna; usmiljenim sestram so solze in težke misli prepovedane.«

»Saj tudi ne bom jokala, kadar bom usmiljenka. Tako težko le ne bo negovati ranjence kot tako bližnjega človeka.«

»Torej vendar greste?«

»Seveda grem. Če ozdravi ali umre, vseeno grem. Vživel sem se že v to misel in ne morem se ji odreči. Človeku se hoče dobrega dela, hoče se mu zapustiti spomin na dobre, svetle dni.«

»Eh, Marja Petrovna, bojim se, da ne doživite svetlih dni v vojni.«

»Zakaj ne? Delala bom — ali ni že to svetloba. S čemer koli, udeležiti se vojne se mi hoče.«

»Udeležiti se! Kaj vam ne vzbuja groze? Vi mi to govorite?«

»Jaz vam govorim. Kdo vam je rekel, da se navdušujem za vojno? Le — — — kako bi vam to povedala? Vojna je zlo; i vi i jaz in še zelo mnogo jih je istega mnenja; vendar vojna je neizbežna; če jo ljubite ali ne, vseeno, vojna bo, in če ne greste na vojno vi, vzamejo drugega in kljub vsemu bo človek pohabljen ali izmučen od pohodov. Bojim se, da me ne razumete: slabo se izražam. Tole mislim: po mojem je vojna splošno gorje, splošno trpljenje in izogniti se ji, je morda tudi dovoljeno, vendar se meni to ne zdi prav.«

Molčal sem. Besede Marje Petrovne so še jasneje izrazile moj nejasni odpor proti temu, da bi se izognil vojni. Jaz sem *sam čutil* to, kar ona čuti in misli, le *mislim* sem drugače.

»Vidite, vi, kot se mi zdi, stalno mislite, kako bi poskrbeli, da bi ostali tu,« je nadaljevala, »če vas pobero v vojake. Brat mi je pravil o tem. Vi veste, zelo vas spoštujem kot dobrega človeka, vendar mi ta črta na vas ne ugaja.«

»Kaj bi, Marja Petrovna! Različni nazori. Za kaj naj tu odgovarjam? Sem mar *jaz* začel vojno?«

»Ne vi in tudi nihče izmed teh, ki je doslej umrl v njej in umira. Tudi oni ne bi šli, če bi mogli, a oni tega ne morejo, vi pa morete. Oni gredo v boj, vi pa ostanete doma v Peterburgu — živi, zdravi, srečni, le zato, ker imate znancev, ki se jim zdi škoda pošiljati na vojno znanega človeka. Ne maram vas obsojati, mogoče je to tudi opravičljivo, le meni se to ne zdi prav, ne.«

Odločno je odkimala s svojo kodrasto glavo in umolknila.

*

Končno se je izpolnilo. Danes sem oblekel sivo suknjo in že okušal jedro učenosti — — — puškine prijeme. Še zdaj mi zveni po ušesih:

»Mirno! — — — V dvorede sto-paj! Pozor! K. lii-cu!«

In stal sem »pozor«, stopal v dvorede in udarjal s puško.

In čez nekaj časa, ko dosežem zadosti visoko stopnjo modrosti, me dodele partiji, posade nas v vozove, odpeljejo, razporede po polkih, postavijo na mesta, ki so se izpraznila za ubitimi.

No, pa to je že vseeno — — — Vsega je konec; zdaj nisem več sam svoj gospod, zdaj plavam s tokovi; zdaj je najbolje, ne misliti, ne razsojati, in brez kritike sprejemati vsakršne slučajnosti življenja in komaj še stokati, kadar te boli — — —

Namestili so me v posebnem oddelku vojašnice za privilegirane. Loči se od drugih po tem, da notri ni pogradov, ampak postelje, vendar je vse skupaj le zadosti umazano. Pri nepriviligiranih je povsem bedno. Pred razpodelbo po polkih žive v ogromnem skednju, bivši jahalnici: razdelili so jo z deskami v dvojne nastropij, navlekli slame in prepustili začasnim stanovalcem, naj si uredijo, kot vedó in znajo. Na prehodu, ki gre po sredini jahalnice, sta se sneg in blato, ki ga prinašajo ljudje z dvorišča, pomešala s slamo in iz vsega se je napravila taka brozga, da bi si jo težko predstavljal. Pa tudi bolj vstran od prehoda slama ni posebno čista. Nekaj sto ljudi poseda, postaja in polega po njej v gručah, sestojčih se iz »rojakov«; prava narodopisna razstava. Tudi jaz sem poiskal svoje rojake po okraju. Visoki narodni Malorusi, v novih haljah in ovčjih kučmah so ležali v tesni gruči in molčali. Bilo jih je kakih deset.

»Pozdravljeni, bratci!«

»Pozdravljeni!«

»Ste že dolgo zdoma?«

»Že dva tedna. Odkod ste pa vi?« me je vprašal eden izmed njih. Povedal sem svoje ime in izkazalo se je, da je vsem znano. Ker so naleteli na rojaka, so malo oživali in se razgovorili.

»Je dolgčas?« sem vprašal.

»Kako ne bi bilo! Slaba je slaba. Če bi šli vsaj samo za eno leto! In hrana je taka, da se Bog usmili.«

»Kam vas pošljejo zdaj?«

»Sam Bog ve! Pravijo, nad Turke — — —«

»Greste radi na vojno?«

»Po kaj pa naj hodimo?«

Začel sem jih spraševati po našem mestu in spomini na dom so jim razvezali jezike. Pričeli so pripovedovati o nedavni svatbi, za katero je bilo prodanih dvoje volov, in po kateri so kmalu vtaknili ženina v vojaško suktnjo, o sodnem pristavu »sto kosmatih zlodjev mu v vamp«, o tem, da zemlje zmeraj bolj nedostaja, in da se je zato letos iz vasi Markovke odpravilo nekaj sto ljudi na Amur — — —

Razgovor se je pletel le na tleh preteklosti; o bodočnosti, o naporih, opasnostih in trpljenju, ki je nas vse čakalo, ni govoril nihče. Nihče se ni brigal za Turke, za Bolgare, za stvar, ki bo šel zanjo umirat.

Pijani vojaček mestne komande, ki je prišel mimo, se je ustavil nasproti naše gruče in ko sem znova spregovoril o vojni, je važno izjavil:

»Tega prekletega Turka je treba nabiti.«

»Kako treba?« sem vprašal ter se nehote nasmehnil preverjenosti njegove izjave.

»Tako je, gospod, tako ga je treba, da še imena po njem ne ostane, pogansega. Zato, glejte, koliko muk moramo mi pretrpeti zaradi njegovega upora! Če bi se že, postavimo, brez upora, da bi mirno, pošteno — — — bi bil jaz sedaj doma pri starših, dobro bi se mi godilo. Tako se pa on tam punta, nam v gorje. Kar mirni bodite zastran tega, resnico govorim. Imate, prosim, smotko, gospod?« se je nenadoma prekinil, stopil predme v »pozor« in položil roko k ščitku.

Dal sem mu smotko, se poslovil od vojakov in šel domov, ker je prosti čas že nastopil.

»Punta se, nam v gorje,« mi je zvenel po ušesih pijani glas. Kratko in nejasno, vendar dalje od tega stavka ne prideš.

Pri Lvovih vlada žalost in pobitost. Kuzma je zelo slab; čeprav se mu je rana očistila, ima strašno vročino, leži v nezavesti in ječi. Brat in sestra nista zapustila njegove postelje vse dni, dokler sem imel posla z vstopom v vojsko in z vajami. Sedaj, ko vedo, da se odpravim, je postala sestra še bolj žalostna in brat še bolj mrk.

»Že v uniformi!« je dejal, ko sva se pozdravila v sobi, ki je bila zakurjena in natlačena s knjigami.

»Eh, vi ljudje, ljudje — — —«

»Kakšni ljudje smo pa, Vasilij Petrovič?«

»Učiti se mi ne daste — vidite! Že itak nimam nič časa, študij mi ne dado končati, pošljejo me na vojno; že itak se ni mogoče veliko naučiti, pa prideta še vidva s Kuzmo!«

»No, recimo da Kuzma umira, kaj pa z menoj?«

»Mar vi ne umirate? Če vas ne ubijejo, pridete ob pamet, ali pa si poženetekroglo v glavo. Mar vas ne poznam in ali se ni kaj takega že primerilo?«

»Kaj? Povejte! Ali veste morda kaj podobnega? Povejte, Vasilij Petrovič.«

»Kaj še, prav treba vas je še bolj razgrevati! Samo škodi vam. Pa saj ničesar ne vem, kar tako sem rekel.«

Vendar jaz nisem odnehal in povedal mi je:

»Neki ranjeni častnik, topničar, mi je pravil. Prišli so komaj iz Kišineva, aprila, takoj po vojni napovedi. Dež je lil neprenehoma, poti so izginile; samo blato je ostalo, tako, da so se topovi in vozovi do osi pogrezali vanje. Tako daleč je prišlo, da konji niso več zmogli; privezali so vrvi in vlekli so vojaki sami. Na drugem prehodu je pot strašna: na sedemnajstih vrstah dvanajst gorâ, vmes pa samo močvirje. Zapeljali so vanje in obtičali. Dež lije, na životu niti nitke suhe, stradani, izmučeni, a vleči se mora. No, seveda, človek vleče in vleče, dokler ne pade nezavesten, z obrazom v blato. Nazadnje so se privlekli do takega močvirja, da je bilo nemogoče geniti se z mesta, a naprezali so se še venomer.«

»Kar se je tam godilo, je pravil častnik, nato je še pomisliti strašno! Mlad zdravnik je bil pri njih, zadnji letnik, živčen človek, jokal je. Ne morem, pravi, prenašati tega prizora, grem kar naprej. Šel je. Vojaki so nasekali vej, napravili iz njih skoraj cel jez, in se navsezadnje premaknili z mesta. Izvozili so baterijo na goro, pa vidijo: na drevesu visi zdravnik — — — Ni mogel prenesti prizora muk, kako naj potem vi mukam samim ne podležete? — — —«

»Vasilij Petrovič, ali ni lažje samemu prenašati muke, kot pa se usmrtiti kakor ta zdravnik!«

»No, ne vem, kaj je dobrega, če vas vprežejo v oje.«

»Vest me ne bo pekla, Vasilij Petrovič.«

»Eh, očka, to je nekaj čustvenega. S sestro se pogovorita o tem; ona se na te stvari spozna. Ano Karenino do kočic razložiti ali se pogovoriti o Dostojevskem, vse zna; in ta stvar je prav gotovo že obdelana v kakšnem romanu. Z Bogom, filozof!«

Dobrodušno se je nasmehnil svoji šali in mi podal roko.

»Kam greste?«

»Na Viborgsko, na kliniko.«

Vstopil sem v Kuzmino sobo. Ni spal in počutil se je bolje kot navadno, kakor mi je pojasnila Marja Petrovna, ki je zvesto čuvala pri postelji. Ni me še videl v uniformi in moja zunanost ga je neprijetno dirnila.

»Te pusté tu ali te pošljejo na fronto?« me je vprašal.

»Odpravijo me; še ne veš?«

Molčal je.

»Vedel sem, pa sem pozabil. Jaz, brat, se sedaj sploh slabo spominjam in težko si kaj predstavljam. Pa kaj bi, idi! Treba je.«

»Tudi ti, Kuzma Fomič!«

»Kaj, tudi jaz? Mar se ti godi krivica? Kakšne so pa tvoje zasluge, da bi ti prizanesli? Idi, umri! Potrebnejših ljudi je na svetu od tebe,

delavnejših, in tudi ti gredo — — — Popravi mi blazino — — — tako, da.«

Odgovoril je tiho in razdraženo, kot da bi se maščeval nad kom za svojo bolezen.

»To je vse res, Kuzma, pa kaj tudi ne grem? Se mar protivim zase osebno? Če bi bilo to tako, bi ostal tu brez nadaljnjega; to doseči bi ne bilo težko. Vendar tega ne storim; potrebujejo me in jaz grem. A svoje lastno mnenje o vsem tem smem vendar le imeti.«

Kuzma je ležal nepremično; zagledal se je v strop, kot da me ne bi poslušal. Nazadnje je počasi okrenil glavo k meni:

»Nič ne maraj za moje besede, je spregovoril; — izmučen sem in razdražen in, prav res, ne vem, zakaj se zadiram na ljudi. Preveč sem že postal prepirljiv, najbrže bo treba kmalu umreti.«

»Nehaj že, Kuzma, opogumi se! Rana se ti je očistila, celi se ti, vse gre na bolje. Ne o smrti, ampak o življenju bi raje govoril.«

Marja Petrovna me je pogledala z velikimi, žalostnimi očmi, in nenadoma sem se spomnil, kako mi je pred dvema tednoma rekla: »Ne, ne ozdravi, umre!«

»In kaj, če bi res ozdravel? Lepo bi bilo!« se je žalostno nasmehnil Kuzma. »Tebe pošljejo na vojno, midva z Marjo Petrovno greva pa tudi: ona za usmiljenko, jaz pa za zdravnika. In skrbel bom zate, ko boš ranjen, kot zdaj ti zame.«

»Ne smete govoriti, Kuzma Fomič,« ga je opozorila Marja Petrovna. »Škoduje vam, pa čas je že tudi, začeti z našim mučenjem.«

Prepustil se je našim rokam; slekla sva ga, snela obveze in se lotila dela nad ogromnimi, razrezanimi prsi. In ko sem s curkom vode polival razgaljena krvava mesta, kot biserna matica bleščéčo se ključnjico, dovodnico, ki je šla čez vso rano in ležala čista in prosta, kot da to ne bi bila rana na živem telesu, ampak anatomski preparat — sem pomislil na druge rane, mnogo strašnejše, i po kakovosti i po moreči mnogoštevilnosti, in vrh tega prizadejanih ne po slepem, nesmiselnem naključju, ampak z zavestnim delovanjem ljudi.

*

V vsej tej beležnici nisem napisal niti besedice o tem, kaj se godi in kaj prenašam doma. Solze, ki me z njimi srečava in spremlja mati, nekakšen težak molk, ki spremlja mojo prisotnost pri skupni mizi, dobrota bratov in sester — vse to je težko gledati in poslušati, a pisati o tem je še težje. Kadar pomisliš, da boš čez en teden odtrgan od vsega najdražjega na svetu, komaj zadržuješ solze.

*

Končno je le prišlo slovo. Jutri zjutraj na vse zgodaj se naš oddelek odpravi na pot. Meni so dovolili prebiti poslednjo noč doma; in tako sedim sam v svoji sobi, zadnjikrat. Zadnjikrat! Ali pozna kdo, ki sam ni skusil tega »zadnjikrat«, vse gorje te besede? Zadnjikrat se je razšla družina, zadnjikrat sem vstopil v to malo sobico in sedel k mizi, razsvetljeni s prijazno, nizko svetilko, zavaljeni s knjigami in papirjem. Cel mesec se jih nisem dotaknil. Zadnjikrat vzamem v roke in ogledujem pričeto delo. Prekinil sem ga in zdaj leži mrtvo, nedokončano, brez smisla. Namesto da bi ga končal, greš s tisoči tebi podobnih na konec

sveta, zato ker se je zgodovini zahotelo tvojih telesnih sil. Na duševne — pozabi! Nikomur niso potrebne. Kaj je komu mar, da si jih leta in leta vzgajal, se pripravljaj, da jih kjer koli že uporabiš? Ogromnemu, nepoznanemu organizmu, čigar ničev delček tvoriš, se je zahotelo odrezati te in zavreči. In kaj moreš doseči proti njemu ti,

ti palec — noge? — — —

Vendar, dosti je tega. Čas je leči in se pobrigati, da zaspim; jutri bo treba vstati zelo zgodaj.

*

Prosil sem, da me nihče ne bi spremljal na postajo. Dolgo spremljanje — nepotrebne solze. Vendar, ko sem že sedel v vozu, nabitem z ljudmi, me je obšla taka dušo skeleča tesnoba, taka žalost, da se mi zdi, da bi dal vse na svetu, da bi bil vsaj nekaj trenutkov skupaj s kom izmed bližnjih. Nazadnje je prišla določena ura, a vlak se ni genil: nekaj ga je zadržalo. Minulo je pol ure, ura, poldruga, a vlak je še zmeraj stal. V tej poldrugi uri bi bil lahko že doma — — — Morda kdo ne strpi in pride — — — Ne, saj vsi mislijo, da je vlak že šel; nihče ne bo računal na zamudo. A vendar, mogoče — — — In gledal sem na ono stran, odkoder bi mogli priti. Nikoli se čas ni tako počasi vlekel.

Rezki zvoki roga, oznanjajočega odhod, so me spravili v drget. Vojaki, ki so ostavili vozove in se gnetli po ploščadi, so urno vstopali. Vsak čas se premakne vlak, jaz pa nikogar več ne bom videl.

A vendar, videl sem jih. Lvova, brat in sestra, sta skoraj pritekla k vozu. Strašno sem se ju razveselil. Ne spominjam se, kaj sem jima pravil, ne spominjam se, kaj sta ona meni pravila, razen enega samega stavka: »Kuzma je umrl.«

*

S tem stavkom se zapiski končajo.

Široka snežna poljana. Beli holmi jo obkrožajo, na njih belo, poivjeno drevje. Nebo mračno, nizko; v ozračju se čuti odjuga. Puške pokajo, slišijo se pogosti udarci topovskih strellov; dim pokriva enega izmed holmov in počasi polzi po hribu nizdol na polje. Skozenj se črni premikajoča se masa. Ko se zazreš vanjo pozorneje, vidiš, da sestoji iz posameznih črnih pik. Mnogo izmed teh pik je že nepremičnih, druge pa neprestano vstajajo in se pomikajo dalje, čeprav imajo še daleč do cilja, vidnega le po kupu dima, dvigajočega se z njega, in čeprav je njihovo število vsak hip manjše in manjše.

Rezervni bataljon, ki je ležal v snegu in ni postavil pušk v piramide, ampak jih je držal v rokah, je sledil gibanju črne mase z vsem tisočem svojih oči.

»Naprej, bratci, naprej — — — Eh, ne dosepejo —!«

»Čemu nas samo drže tu? Z našo pomočjo bi jim šlo vse bolj od rok.«

»Si sit življenja, kali?« je mračno zagodrnjal star vojak izmed »veteranov«; »leži, kamor so te položili, pa Boga hvali da si živ.«

»Jaz, striček, ostanem živ, nikar se ne bojte,« je odgovoril mlad vojak z veselim obrazom; »v štirih bitkah sem že bil, vidite. Samo spočetka je človeka malo strah, pozneje pa — niti Bože moj! Vidite, naš gospod

je prvič, zato on gotovo tudi Boga prosi za odpusčanje. Gospod, a, gospod?»

»Kaj bi rad?» se je odzval suh vojak s črno bradico, ležeč zraven.

»Gospod, bolj veseli bodite!»

»Saj mi, golobček, tudi tako ni dolgčas.«

»Kar mene se držite, če kaj pride. Jaz sem že skusil, vem, kako je. No, saj naš gospod je mladec, ne pobegne. A bil je pred vami takšen enoletni prostovoljec, ta je pa, ko so začele krogle žvižgati, vrgel proč i torbice i puško in pobegnil, krogla pa za njim, pa v hrbet. Tako se ne sme, zato je prisega.«

»Ne boj se, ne pobegnem,« je tiho odgovoril ‚gospod‘: »krogli ne uideš.«

»Kajpak, kako ji boš ušel! Krogla je — hudoba!»

»Sveti očetje! Kaj so se naši res ustavili! — — —«

Črna masa se je ustavila in se zagrnila v dimu strelav.

»No streljati so začeli, umaknejo se — — — Ne, naprej so šli — — — Reši nas, Mati Presvetla Bogorodica! No, da, še, naprej, naprej! — — — Koliko ranjenih pada — — — Bog nebeški! Še pobirajo jih ne.«

»Krogla, krogla!» se je nenadoma zaslišalo naokrog. V zraku je res nekaj završalo. To je bila besna granata, ki je zletela čez rezerve. Takoj za njo je priletela druga, tretja. Bataljon je oživel.

»Nosilnice!» je zakričal nekdo.

Besna granata je opravila svoj posel. Četvero vojakov z nosilnicami je priskočilo k ranjencu. Zdajci so se na enem izmed holmov, vstran od točke, kamor je meril napad, pokazale majcene postavice ljudi in konj in še isti hip se je odondod pognal okrogel in gost oblak dima, belega kot svetloba.

»Na nas meri, hudič!» je zakričal veseli vojak. Zažvižgala in zaškrtala je granata, začul se je strel. Veseli vojak se je zaril z obrazom v sneg. Ko je vzdignil glavo, je videl, da leži zraven njega »gospod« z obrazom v snegu, z razpetimi rokami in z nenaravno iztegnjenim vratom. Druga besna krogla mu je nad desnim očesom naredila ogromno črno luknjo.

Iz rušine prevedel G. J.

UMETNOST BOGOMIRA MAGAJNE

Ob knjigi novel »Zaznamovani«*

VLADIMIR BARTOL

Magajново ime je v slovenski povojni literaturi eno izmed tistih, ki se najbolj trdovratno ponavljajo in vztrajajo v ospredju literarnega zanimanja. Med vsemi pisatelji, ki so se začeli oglašati pri nas po vojni, je morda Magajna najbolj neenakomeren v kvaliteti svoje produkcije, najbolj čustveno mehak in vihrav. Spominjam se njegovih prvih črtic in novel, ki so izhajale predvsem v »Dom in Svetu« in drugih katoliško usmerjenih revijah in časopisih. Človek velikokrat ni vedel, kaj bi začel z njimi in kam bi jih uvrstil. Neka pretirana čustvenost je bila v njih,

* Bogomir Magajna: *Zaznamovani*. Knjiga novel. Ljubljana 1940. Založba Literarnega kluba.

sentimentalna romantičnost, daleč odmaknjena od realnih tal. Že takrat je bilo zanj značilno, da je najrajši opisoval ženske, mlada, lepa, zasnanjana dekleta, velikokrat brezbarvna in brezkrvna, ki se jim je poznalo, da jih je porodila bolj avtorjeva fantazija kot pa opazovanje in raziskovanje resničnih, po zemlji hodečih bitij. Vendar je že takratni Magajna pokazal neko zelo izrazito svojstvo: naj so bila bitja, ki jih je vpodabljal, predvsem njegove junakinje, še tako realno neverjetna, dá, naravnost nemogoča in protislovna, jih je vendarle opisoval s tolikšnim in s tako pristnim žarom, da je potegnil marsikaterega bralca, še prej bralko za seboj. Kljub odporu iz literarnih vrst se je krog tistih, ki so njegove stvari radi brali in sprejemali, stalno širil.

Doba pred kakimi desetimi, enajstimi leti je dala slutiti, da se bližajo viharji, hudo viharji in nevarni časi. Nič čudnega, če se je takrat marsikomu med nami uprla sleherna sentimentalnost in pretirano mehkokobna čustvenost. Prišle so trde kritike tudi za Magajno. Ali ga bo zlomilo? Ali bo mogel vzdržati? Medtem je bil dovršil medicinski študij in se specializiral v psihiatriji. Naenkrat se spet pojavi v literaturi. Nove novele začno izhajati, v Modri ptici predvsem, pa tudi v drugih revijah. Magajna svojega bistva tudi zdaj ni zatajil. Nasprotno! Samo še bolj ga je poglobil, razširil je svoje obzorje in v njegovo delo je prišlo še nekaj novih, razveseljivih elementov: njegova osnovna romantična nota je sicer ostala, toda zadobila je stvarnejše, konkretnjše oblike. Ponekod se je razširila v pošastnost, drugod v grotesknost. In pridružil se ji je humor, včasih tudi neka blagodejna, rahla ironija. Kjer so se ti novi elementi združili s tisto tipično Magajnovsko noto, ki bi jo smeli že imenovati magajnovstvo ali magajnsčina, tam je Magajna dosegel višek svojega ustvarjanja, tam je pokazal zrelo mojstrstvo, tam je postal umetnik.

In še neki preobrat ali bolj napredek opazimo pri Magajni. Morda so mu njegov psihiatrični študij ali pa tudi življenjske izkušnje povedale, da takih bitij, kakršna je on nekoč opisoval, prav za prav v realnem življenju ni, da pa so vendarle neka onim sorodna bitja, toda gibljejo se na neki drugi ravnini, takorekoč onstran tistega, kar imenujemo normalno.

Od nekdanj je bilo za romantike bistveno, da so jih privlačevale predvsem osebnosti, ki so bile na neki način izredne, izven ali ab-normalne, nevsakdanje, ekscentrične ali eksotične. To, kar je za romantika osnovni pogoj, velja v neki meri za vso umetnost. Zakaj banalna vsakdanjost, in naj je še tako dovršeno opisovana, bo le težka zadostila težnji po lepoti in popolnosti, ki nam ju posreduje umetnost. Vsaj iz prejšnjih dob se nam ni ohranilo nič takega, kar bi ne imelo gori omenjenih elementov v sebi.

Z zbirko »Zaznamovani« se je predstavil Magajna slovenski javnosti kot dozorel pisatelj. Niso vse te novele po svoji kvaliteti enakovredne. Ni pa tudi med njimi nobene, ki ne bi zaslužila, da je prišla v zbirko. Kakor vselej doslej, tako zanima Magajno tudi v tej knjigi samo človek, njegova individualnost, njegova zagonetna psiha, njegova usoda. Spet je velik del teh novel posvečen posameznim ženskim individualnostim. Zvečine so že naslovi, ki nosijo ime junakinje ali vsaj njeno oznako. Jerinova Lida, Breda, Helena, Čarovnica, Francka Srobotova, Lijana in še Pojdem v Rute. Večinoma so to preprosta ženska bitja, včasih kar omejena, vendar prepolna tistega romantičnega hrepenenja po velikem

svetu, po velikih doživetjih, predvsem po ljubezni, kar jih dela nekakšne posestrime Lepe Vide. Magajna se vživlja vanje, hodi njihove misli, čustvuje njihova čustva in kar čudno je, kako blizka so mu ta preprosta, skoraj primitivna bitja. Samo tam, kjer ga dovedejo njihove fantazmagorije, katerim tako verno sledi, na rob abnormnega, patološkega, kjer že prehajajo v blaznost, se za trenutek zaustavi, da poda tako rekoč klinično pojasnilo njihovem nenavadnemu doživljanju (n. pr. v Lidi, Bredi ali Francki Šrobotovi). V tem je Magajna realističnejši kot v svojih zgodnjih spisih.

Če bi hoteli znanstveno označiti metodo, s katero se Magajna približuje svojim likom, bi jo morali imenovati introspektivno, subjektivistično. Njegovi zunanji opisi so mnogokrat skrajno površni. Vsa ta dekleta, ki jih opisuje, bi se nam zdela po svoji zunanji oznaki nekako posplošena, druga drugi ko las lasu podobna. Pred nami zaživijo ter se individualizirajo šele s svojim pestrim doživljanjem, s svojim raznolikim čustvovanjem, s svojimi željami, ki jih tirajo v njihove nenavadne, pogostoma tragične usode. Po tem resnično zaslužijo pridevek zaznamovanih. Vzemimo n. pr. samo Jerinovo Lido, to nesrečno dekletce, ki ji je štirinajstletni umrl oče in ji je mati izginila v Zagrebu, prepustivši jo kot pastirico premožnemu kmetu. Nič hudega ji ni pri njem. Toda že se oglasi puberteta — in Magajna pogosto z nekim posebnim navdušenjem popisuje prav prvo prebujanje deklinških čustev — in Lida doživi svojo prvo ljubezen in obenem svoje prvo globoko ponižanje in razočaranje. Zbeži od doma v Ljubljano in tam zapade, ona, nedolžno kmetsko dekletce, v začarani krog neke perverzne ženske. Še ne prav ozdravljena od prvega mladostnega pretresa doživi drugega, drugačnega in morda še hujšega. To je preveč za ta šibki človeški organizem, za to rahlo, preprosto psiho. Njene bolne fantazmagorije se pretrgajo — znajde se v umobolnici. Toda zdravnik je prav tako razumevajoč in dobrohoten kakor avtor sam. Razreši vozle njenega duševnega zapleta in Lida gre zdaj lahko vedro in veselo lepšemu, srečnejšemu življenju naproti.

Po svoji nevsakdanji romantiki so Jerinovi Lidi podobne tudi usode ostalih njegovih ženskih likov. Dva izmed njih se mi zdita prav posebno značilna za Magajno: Helena, prodajalka lutk, sama na pol lutka in le na pol resnica, in pa Lijana, študentka, natakaričica v domači gostilni in krasotica, ki jo na skrivaj portretira mlad, nadarjen slikar. Lutka in zagonetni portret, dva tipična rekvizita prave romantike. Treba je pa pripomniti, da nima Magajnova romantika nobenega stika z našimi starejšimi romantiki, n. pr. s Tavčarjem ali Stritarjem. Je čisto psihološka, izvirna, prej že sorodna kakemu E. T. A. Hoffmannu. Zato je v mejah svojega sveta v sebi zaključena, logična, psihološko dosledna in v njej »slučaj« ne igra nikakršne vloge.

Tisto, kar je vsem tem ženskim likom in usodam skupnega, bi nemara označil kot duševni razkol, ki ga povzroči konflikt med nekimi subjektivnimi težnjami, ko trčijo ob trdo realnost. Omenil sem že, da je ta prepad včasih tako velik in tako skeleč, da privede Magajnovе »junakinje« pogostoma do roba blaznosti in tudi čez prag — umobolnice. S to ugotovitvijo pa smo se nemara obenem že približali tudi osnovnemu jedru avtorja samega, njegovim konfliktom, ki so utegnili pripomoči k temu, da je nekoč prijel za pero in začel pisati. Magajna je po svojem bistvu nedvomno romantična narava, nekakšen sanjač v Cankarjevem

smislu. Dotik s trdo realnostjo, njegov medicinski študij, pa tudi osebne izkušnje, ne v zadnji meri tiste, ki si jih je pridobil kot slovenski pisatelj, so mu morale živo predočiti, kako globok je prepad med željo in stvarnostjo, med idealom in realnostjo, med sanjami in resničnostjo. Zdi se, kot da se Magajna v teh svojih opisovanjih dekliskih sanj nenehoma povrača v tisti svoj mladostni svet, po katerem se mu nekje na dnu še zmerom toži, katerega pa je moral zaradi točnejših spoznanj zapustiti in se mu odpovedati. Tako mu je dovoljeno vsaj v umetnosti, v tem krhkem, na pol imaginarnem svetu predajati se zopet in zopet čisti lepoti sanj ter s svojimi junakinjami ponovno obujati lepe doživljaje, ki so v mladosti pretresali njegovo romantično dušo. Temu prihaja naproti njegova mehka, včasih že skoraj žensko čustvena narava, ki ne more zatajiti svojega pristnega slovanskega porekla. Zato so nemara njegovi ženski liki v nekem daljnem sorodstvu z ženami kakega Dostojevskega, Gorkega ali Andrejeva, ne da bi jim zato morali pripisati kakšen neposreden vpliv na avtorja.

Pa tudi Magajnovi moški liki so v svojem jedru mehki, čeprav podvrženi vročim strastem, ki jih včasih vodijo do usodnih dejanj. Toda pravi v svojih moških »junakih« je pokazal Magajna v tej svoji knjigi razveseljiv napredek. Realnejši so in konkretnjeji, mestoma prav odlično karakterizirani. Kljub svojemu širokemu, vserazumevajočemu pojmovanju človeka in njegovih strasti pa je Magajna dokazal, da ima tenak posluš tudi za zapletene zadeve človeške vesti. Njegov invalid n. pr., pošastno pohabljen bitje, nosi v sebi strašen greh, za katerega ne ve, če je možno odpuščanje. Vsi ga pomilujejo, vendar smatra sam svojo pohabljenost za pravično kazen. V mračni zimski noči se izpove svojemu prijatelju, mlademu kaplanu. Ni tako strašno to, da je bil tik za fronto posilil nedoletno dekletce, strašno je to, da si je kupil privolitev sestradane sirote s škatlo konzerv. Spričo grozotnosti te novele učinkuje vdana, lepa smrt albanskega muslimana, vojaka Gausita, naravnost odrešujoče. Ta kratka novela je med najboljšimi, kar jih je Magajna napisal. Tudi »Kuhar Vasko«, ta prirodni fanté, ponosen na svoje kaplarstvo in na svojo kuharsko umetnost, je v svojem globokem ljubezenskem razočaranju izredno tople popisan.

Nekakšen višek v Magajnovem literarnem vstvarjanju je njegov »Pogrebnik«. V tej tudi oblikovno dovršeni noveli se nekako spajajo vsi magajnovski dobri elementi v harmonično celoto. Čudovito je pogojen osnovni nastroj cele zgodbe: mračni, makabrni vzduh okrog mrtvaškega odra, ob katerem čuje nočno stražo pogrebnik mrtvemu zapeljivcu svoje žene. Poseg v preteklost je tipično magajnovski, ko zapelje objesten trgovec mlado dekle, nevesto svojega kočijaža. Toda vse to odmotava avtor pred našimi očmi z zrelo tehniko, s prodorno psihologijo. Pošastnost preide v grotesknost, tragika v ironijo, ki jo še stopnjuje pijansko razpoloženje pogrebca. Mož doživi grozotno groteskno vizijo, da se mrlič prebudi. Avtor potegne čitatelja s tako silo v ta krog, da bi skoraj verjel, da se je pošastni prizor resnično dogodil. Ne, bil je samo delirium tremens notoričnega pijanca, ki se, ko je kriza prestana, pa tudi zapeljivec njegove žene pokopan, povrne v boljše življenje. Nekaj poejevskega je v tej noveli, čeprav je v njej ves Magajna.

»Blaž Strniša« in »Frater Benjamin« sta zgodbi dveh polblaznih oseb, katerima je Magajna zlezal, rekli bi lahko, pod kožo in zdaj z njunimi

oči gleda ter nam pripoveduje, kaj se v njima dogaja in kakšne so njune fantazmagorije. Dvoje skoraj bolnih, vendar toplo in zanimivo napisanih novel. Nemara je Magajna hotel z njima povedati, da najde tisto lepo in veliko, v prvi vrsti seveda ljubezen, svoje uresničenje samo na neki drugi, realnosti odmaknjeni ravnini, naj bo že to dežela blaznih prividov ali pa onostranstvo.

Nov višek je Magajna dosegel s svojimi »Fantazijami na Ratitovcu«. Medtem ko se v ostalih novelah drži trdno postavljene fabule, se avtor v »Fantazijah na Ratitovcu« omejuje na prikazovanje lastnih doživetij in meditacij, ki ga spremljajo na njegovi poti in ob njegovem bivanju na tej čudežni gori. Je to nekakšna samoizpoved, na pol otožna, na pol šegava, vseskozi pristna in globoka. Kar ji daje poseben čar, je osnovni, čudovito romantični nastroj in pa odlično, skoraj že klasično pripovedovanje. Vojni obveznik je, zdravnik, ki se podaja na Ratitovec k svoji četi. Davni, navidez že preboljeni spomini vstajajo v njem, bolešno lepa doživetja ljubezni, dekleta, tista tipično magajnovsko romantična dekleta srečujemo z njim, vesele fante vojake, sprehode v čudežnih gorskih nočeh. Ž izredno, sugestivno silo pričara Magajna pred vaše oči vso lepoto in skrivnostnost te bajne gore. V tem prikazovanju se je pokazal resničnega mojstra. »Fantazije na Ratitovcu« spadajo med najboljše, kar je bilo pri nas po vojni v prozi napisanega.

*

S knjigo »Zaznamovani« je Magajna dokazal resnične kvalitete svojega pripovednega talenta. Pokazal je svojstveno obravnavanje človeških usod, svojstveno čustvovanje in nekaj, kar je nemara še več: svojevrstno, samoraslo pisateljsko osebnost. Romantičnost sama po sebi ni niti vrлина, niti napaka. Če je osnovana v pisateljevi prirodi, je elementaren pojav, je njegova osnovna nota. Samo romantika, ki bi izvirala iz nekakšne mode, bi bila slabost, kakor bi bila slabost realizem ali naturalizem, ki bi ne izvirala iz elementarnih sil nekega pripovednika, marveč bi izhajala iz gole želje, da bi bil pisatelj sodoben, moderen. Avtor z romantičnim osnovnim nastrojem je lahko prav tako velik pisatelj kakor realist ali naturalist. Kar je merodajno in odločilno, sta avtorjeva globina in oblikovalna sila. To oboje je Magajna v svoji zadnji knjigi v veliki meri pokazal. Res je, z marsikaterimi od njegovih novel, bolj človeških likov se bo bralec nemara težje sprijaznil. Tuje mu bodo in kot da bi prišle z nekega drugega, od realnosti preveč odmaknjenega sveta. Vendar je pripovedniška sila Magajne tudi v teh delih tako močna, da nas vsaj za krajši čas očara in potegne za seboj. Pač pa bi uvrstil »Pogrebника«, »Fantazije na Ratitovcu« in morda še to ali ono novelo v našo klasično prozo.

Morda bi utegnil ta ali oni Magajni očitati, da ni dovolj sodoben, da se izogiba obravnavanju aktualnih problemov ali da je preveč odmaknjen od časa, v katerem živimo. Vse to po mojem ne more priti resno v poštev. Magajna je danes zgrajena pisateljska in človeška osebnost z izrazito svojstveno originalno noto. Zgodovina literature nam izpričuje, da se ne obdrži tisto, kar je bilo nekoč za svoj čas aktualno, moderno, da niso važni problemi, ki jih narekuje sodobnost, marveč da ohrani vrednost samo svojska, človeško pomembna osebnost. Odločujoči sta

samo umetnikova enkratnost in neposnemljivost. Zakaj resnično vrednost ohrani samo tisto, kar je redko in kar se ne dá niti posnemati, niti se ne more ponoviti.

Omenim naj še umetniško pomembne ilustracije akademskega slikarja Rika Debenjaka, ki stopnjujejo vrednost knjige in povečujejo njen svojski čar. Tehnična oprema ing. arh. Marjance Kanc-Čučkove je okusna.

PROBLEM MLADOSTI V CANKARJEVI DUŠEVNOSTI IN LITERATURI

IVO BRNČIĆ

»Ali nikoli nisi občutil, da je greh zoper naturo, če so otroške sanje ogoljufane? V srcu ostanejo zmerom, do zadnjega dne, kakor žolč in pelin... Razočaranje otroka... je prvotno besedilo mojega življenja; morda se po dolgem romanju izpremeni ali zabriše posamezna beseda, morda se malo predrugači slog — ampak prvotno besedilo ostane in je vsem očito...«

Ivan Cankar (XIV. zv., str. 70—71.)

V človekovi usodi se skriva čuden paradoks, da se njegova notranja, intimna človeška podoba najodločilneje oblikuje ravno takrat, ko stoji še docela neoborožen pred življenjem ter je njegova duša ko vosek mehka in neodporna do vtisov zunanjega sveta. Izredno pomembnost zgodnjih otroških let za človekov duševni razvoj je poudarila in jo dodobra raziskala šele moderna psihološka veda. Naj je videti še tako čudno, da bi otrokova duševnost s svojim pomanjkljivim aperceptivnim aparatom mogla biti prizorišče tako daljnosežnega psihološkega dogajanja, je dandanašnji vendarle že dognano dejstvo, da se pojavijo v človeku skoraj vsi pogoji za njegovo poznejšo življenjsko usmeritev že prenetljivo zgodaj; človekov značaj, njegova osrednja »življenjska linija« in njegova vodilna »življenjska tendenca«, njegov »življenjski načrt« in njegova opredelitev do samega sebe in soljudi, vse to je po neštevilnih tankih vzročnih nitih usodno povezano z okolico, v kateri je živel prva leta svojega obstoja, z njegovim položajem v družini in z njegovim družbenim položajem, s srečo ali nesrečo, ki ga je obiskovala, z ljudmi, ki so bedeli nad njim ali so mu grenili življenje. »Sleherno nenavadno stališče kakega človeka je mogoče spremljati vse do njegovega porekla v detinstvu,« je zapisal Alfred Adler. »Odsevajoč vtise okolice, se v otroški dobi oblikuje in pripravlja bodoče človekovo (življenjsko) stališče.« Maksim Gorki, ki ga je v njegovi mladosti teplo življenje podobno kakor Ivana Cankarja, pripoveduje v svoji znani avtobiografiji, kako je po katastrofi svoje družine prišel v hišo svojega deda ter tam prvokrat neposredno pogledal v obraz življenjski resničnosti z vso njeno revščino in surovostjo, kakršna je pač vladala v nižinah tedanje ruske družbe. Zavaljo malenkostnega prestopka ga je ded pretepel do nezavesti in deček je dolgo ležal bolan. To težko otroško doživetje označuje pisatelj sam za mejnik svojega notranjega razvoja: »Dnevom, ko sem ležal, je bilo namenjeno, da so postali zelo pomembni za moje življenje.

Mislim, da se je v teh dneh moje duševno življenje zelo razvilo in da so ga preplavili valovi novih, nenavadnih občutij. Iz teh dni izvira neka nemirna pozornost, s katero sem poslej opazoval ljudi, in neskončno subtilna občutljivost za sleherno žalitev in bolečino, prizadeto meni ali drugim ljudem.« S temi besedami je Gorki sila ostro označil dve poglaviti potezi svojega značaja in lastne umetnosti; a njegovo zagotavljanje, da je njihove psihološke determinante treba iskati v opisanem tragičnem doživljanju iz zgodnjega detinstva, je znamenit psihološki podatek in dokaz.

Ivan Cankar je eden najzanimivejših psiholoških pojavov v slovenskem leposlovju. Kljub vsej notranji zamotanosti, navzlic dozdevni protislovnosti, ki sta bili za to nevsakdanjo osebnost tako značilni, je psihološka pogojenost vsega njegovega človeškega in umetniškega početja izredno jasna in očitna. Če naj obvelja trditev, da je značaj slednjega človeka v bistvu samó reakcija na zunanji svet in življenjske okoliščine (kar je kakopak nemalo širok pojem), potem je glede Cankarja treba reči, da se je njegov značaj s skorajda osupljivo nujnostjo razvil iz danih življenjskih pogojev ter so ga razmere, v katerih je rasel, izoblikovale z naravnost nenavadno doslednostjo. Človekov notranji razvoj kajpak ni istoveten s kakim mehničnim zaporedjem vzrokov in posledic, temveč se giblje v nenehnih nasprotjih in protislovjih, je potemtakem izrazit *dialektičen* proces. In ravno Cankarjevo življenje je malone čudovit primer te psihološke dialektike; psihološka dediščina njegove mladosti se je izražala v njegovem značaju na kaj različne načine, mu je kajkrat narekovala na videz povsem neenoten repertoar razpoloženj in občutij, ga dostikrat vodila po dveh cestah hkrati, se včasih pretakala v njegova dejanja po temnih podzavestnih votlinah in privrela drugerkoli na dan kakor slap, a je vendarle začrtala njegovemu življenju sila logično razvojno linijo ter je spremljala njegovo dejanje in nehanje do konca njegovih dni. Dejstva, da se skriva razlaga prenekatero uganke tega izrednega, zapletenega življenja v pesnikovih detinskih letih, se je med prvimi zavedel dr. Josip Puntar, ki je izjavil že kmalu po Cankarjevi smrti: »Pravična sodba o Cankarju kot pisatelju je odvisna po mojem od poznavanja 1. mladostne vzgoje; 2. socialnega miljeja, v katerem je vzrastle; 3. družbe, v kateri se je gibal in izobraževal; 4. del, ki jih je študiral in prebiral; 5. temeljitega študija del in vse njegove vijugaste življenjske poti« (DS, 1920, str. 38). Med življenjskimi danostmi, ki so določile Cankarjevo človeško in umetniško podobo, je torej dr. Puntar pripisal največji pomen silam, ki so na pisatelja učinkovale v zgodnji mladosti; še odločneje je izpovedal to svoje pravilno mnenje, ko je zapisal: »Kdor hoče umevati vsa njegova dela, mora poseči daleč nazaj prav v zgodnjo mladost in pomisliti na zgodovino družine, v kateri se je rodil« (ibid.). In v resnici ni nobenega dvoma, da so Cankarjeva detinska leta usmerila vso njegovo notranjo rast; zgodnja otroška doživetja in njegove prve življenjske izkušnje so prepojile njegovo dojetje sveta in življenja in so se mnogokdaj uveljavile celó kot merilo, s katerim je presojal dogodke in ljudi in zlasti lastno življenjsko usodo. Ko neodpravljava usedlina je ležala mladost na dnu njegove zavesti in podzavesti in njegovo duševno življenje se je do groba napajalo iz

tega studenca; njen vpliv na njegovo čustveno in nič manj tudi miselno izživiljanje je bil ogromen; izklesala mu je značaj ter je bistveno obarvala njegovo življenjsko občutje; lebdela je nad njegovim življenjem skorajda kot nekakšen fatum, bila je odločilen, izjemno pomemben psihološki činitelj njegove življenjske poti.

Problem mladosti se v motiviki Ivana Cankarja pogostoma pojavlja. Mladost, bodisi lastna bodisi tuja, blodnje in preizkušnje otrok, vse to spada celó med tiste specifično cankarjevske teme, ki so nepretrgoma izzivale njegovo stvariteljsko domišljijo ter mu burile srce, da jih je v številnih, včasih zelo sorodnih variantah spet in spet obnavljal vso dolgo dobo svojega pisateljskega udejstvovanja. Življenje otroka in mladostnika se uvršča med Cankarjeve stereotipne motive, kakršni so, postavam, motiv umetnika v njegovem razmerju do domovine, motiv umetnika-tujca, »ponesrečenega« umetnika in »ponesrečenega« ljubimca (Božo Vodušek: »Ivan Cankar«), motiv vagabunda, filistra in rodoljuba, pesnikove matere, »Klanca«, umirajočega naroda. Med Cankarjevimi večjimi spisi jih dokajšnje število obravnava problematiko otroškega življenja, tako na primer »Grešnik Lenart«, »Življenje in smrt Petra Novljana«, »Hiša Marije Pomočnice«, vsaj deloma »Na klancu«¹ in »Za križem«, medtem ko se avtobiografija »Moje življenje« omejuje izključno le na pisateljeva mladostna leta; mimo tega je Cankar obdelal ta motiv v celi vrsti črtic ter se ga dotaknil tudi v marsikaterem odlomku, tako, postavam, v »Nini«. Avtobiografsko poreklo večine otrok, ki jih je upodobil, je potrdil sam, ko je v zadnjem poglavju »Mojega življenja« zapisal: »Ko sem pregledal ta poglavja, sem se začudil nemalo: Kdo je to? Kaj sem zares jaz? Ali ni le moj ubogi Jure, ki je hodil po drva v Blatni dol? Ali ni moj nebogljeneč Marko, ki je nesel težki križ pred procesijo? Ali ni moj sirotni idealist Peter Novljan iz hiše smrti? Če so se rodili iz mene vsi ti nesrečni, zmirom zamišljeni, prezgodaj dorasli otroci — kaj ni tedaj njih lice moje lastno in pravo lice? Čemu še življenjepis?« (XVII. zvezek »Zbranih spisov«, str. 232.) To Cankarjevo vztrajno vračanje na en in isti predmet, ki se ga je malone zmeraj lotil z enakim prijemom, ga prepletel z isto čustveno melodijo ter vselej prišel ob njem do zelo podobnih zaključkov, to njegovo nenehno ukvarjanje z vprašanjem mladosti in otroškega boja z življenjem je že samo po sebi kaj značilen pojav. Kakor pa je celotna Cankarjeva literatura en sam obširen življenjepis, tako in še bolj so zvesto ogledalo njegove življenjske usode njegova dela iz življenja otrok in mladostnikov. Spričo te njihove avtobiografske avtentičnosti je mogoče že zdaj tvegati trditev, ki jo bodo dejstva še nemalokrat potrdila, da namreč Cankarja ni tako stanovitno vznemirjalo otroško življenje nasploh, kot splošno človeški problem, marveč je bila ena sama mladost, je bila predvsem njegova lastna mladost tisto vprašanje, ki ga je na ukaz neke trde psihološke nuje moral zmeraj znova načenjati in reševati. In že sedaj je upravičen sklep ali je vsaj dovoljena domneva, da je bila Cankarju njegova mladost trajno odprta rana in kot taka zmeraj nerešen in večno

¹ Glede povesti »Na klancu« pravi Božo Vodušek v svoji knjigi »Ivan Cankar«, da se »opis junakove mladosti močno ujema s poznejšimi Cankarjevimi avtobiografijami, posebno z »Grešnikom Lenartom« (str. 117).

aktualen problem, da je bila še v njegovih moških letih ena najboleš-
nejših postavk njegovega intimnega življenjskega knjigovodstva.²

Ta mladost je bila trpka in tegobna, da je bila taka naložena malo-
kateremu našemu pisatelju. Nobene resnične vrednote še ni bilo, da ni
bila poplačana s človeškim trpljenjem, odkupnina za sleherno veliko
razodetje je bila že od vekomaj človekova srčna kri; med izbranci, ki
jim je bilo kdaj koli dano ustvarjati človeštvu najplemenitejše lepote,
je bilo v vseh časih čuda veliko nesrečnežev in trpinov. Ta čudna, ne-
usmiljena logika, ta okrutna pravičnost, ki se tako pogosto razodeva v
življenju velikih umetnikov, se je nad Cankarjem že navsezgodaj do-
dobra izživela. Pričevanja o lastnih detinskih letih, katera je zapustil
ta »slovenski literarni parijski« (kakor ga je nekje imenoval Fran Albrecht)
in ta prvi proletarec v slovenski književnosti, spadajo tako glede opisanih
življenjskih dejstev kakor glede težke žalosti in grenkobe, ki jih pre-
vevata, morebiti med najtragičnejše avtobiografske dokumente v svetovni
literaturi. Rojen na »klancu siromakov« v obubožani podeželski obrtni-
ški družini, je Cankar v svoji mladosti pogrešal prav vsega, zavoljo česar
je človeško življenje znosno in vredno človeka; edina luč tega temotnega
detinstva je bila ljubezen njegove matere, a še to je bila mučeniška, ob
vsej svoji veličini brezupna in nemočna ljubezen, ki ni otroka tolažila,
temveč je v njegovi zavesti še bolj dramila občutje, da je življenje eno
samo nenehno gorje — ljubezen, katere se je pisatelj do svoje smrti
spominjal zgolj z bolečino, ki skorajda nima primere. Podoba življenjske
resničnosti, kakršna se razkrije otroku, ko se komaj uči zaznavati svet in
življenje, se mu za zmeraj usodno vtisne v zavest in sugestija prvih razo-
čaranj nikoli ne obledi v njegovi duši. Cankarju se je življenje že takoj
skrajaj pokazalo s svoje najokrutnejše, najgrše plati. Bodoči pesnik je
rasel in spoznaval svet v okolju, v katerem je bil navaden bel kruh
predmet tako strastnih, tako turobnih in neizpolnljivih želj, kakor bi
to ne bila jed, »vsakdanji kruh«, kakor pravi molitev, marveč suho
zlato, neka posebna, pravljicična dragotina. Predstava »kosa belega kruha,
skorja rumena, lepo zapečena, da bi zahrustala med zobmi«, se je vrezala
v Cankarjevo domišljijo s tako surovo silo, je bila takó tragično doživet-
je, da spada med spomine, katerih peze se nikoli ni mogel sprostiti, ki
so ga psihološko tako obremenjevali, da je moral zmeraj znova govoriti
o njih. To lakotno koprnjenje, to nagonsko, animalno in zavoljo njene
neizpolnljivosti hkrati kakor sanje bolešno in poduhovljeno potrebo
sestradanega otroka po jedilih, po hrani, je opisal Cankar z malone
istimi besedami v vrsti svojih avtobiografskih del. »Rumena skoraj«, ki
»bi zahrustala med zobmi, nato pa bi se sladko in sočno raztopila na
jeziku«, razburja otroka v »Grešniku Lenartu«, špehovka, po kateri
zaman hrepeni, ima »rumeno skorjo, ki se razcedi na jeziku kakor gorek
med« (XVII. zv., str. 264, 265). To večno stradanje je ostalo zabeleženo
v Cankarjevi duševnosti s krvavimi črkami, kakor se samó najtežja trav-
matska doživetja iz otroških dni zajedo v človekov spomin. Hamsunov
»Glad« je medlo jecljanje v primeri s tem, kar je o strahoti lakote
povedal Cankar. Misel na bogatega sošolca, ki ga je moral lačen gledati,
kako jé in se pita, je v njem še po dolgih letih zbudila neznosno bole-

² Vodušek trdi, da je Cankar »že zelo zgodaj« začel izvajati svoj življenjski ne-
uspeh iz svoje mladosti« (str. 141).

čino: »Poleg mene je sedel moj debeli tovariš, sin ljubljanskega krčmarja, in je neprestano jedel. Skrival se je za široki hrbet svojega prednika in je jedel. Okrogel, zalit obraz je imel in hudobne, skope oči; tolste roke so bile zmirom mastne, ker je jedel, jedel. Meni je bilo v prsih suho in prazno, jezik mi je bil trd« (»Desetica«, XVIII. zv., str. 243). Koliko neprebolele, nevrotske tegobe in že skoraj telesnega trpljenja se skriva v tem ponavljanju besede »jedel«, koliko fizične odvratnosti, kakršno je mogel občutiti edinole človek, ki vé, kaj pomeni stradati do take mere, da se njegovemu izčrpanemu organizmu jed že upre...

»Gostači smo bili,« je zapisal Cankar v črtici »Naš laz« (XVIII. zv., str. 270), »to se pravi: popotniki, ki jih močan veter lahko zažene danes na to, jutri na ono stran«; tem ljudem je bila želja po eni sami lehi »same otroške sanje, same pripovedke o daljni deveti deželi, o obljubljeni Koromandiji« (ibid., str. 271) in je bil ta beraški laz nezaslišano bogastvo, ki se ga je pisateljeva mati spomnila še na smrtni postelji (ibid., str. 272). To je okolje, v katerem umirajo ljudje tako, da človek po nekaj letih ne more več najti groba lastne matere, kakor poroča Cankar v črtici »Njen grob« (XVIII. zv.). Takih dokumentov o lastnem detinstvu je zapustil Cankar lepo število; še v predzadnjem razdobju svojega življenja, v dobi »Moje njive«, je ustvaril vrsto črtic, v katerih je z neznansko grenkobo opisal svoja mlada leta — kar pomeni, da svoje mladosti nikoli ni mogel dokončno preboleti in da so ti spomini ležali na njem ko moreča, neodjelnjiva hipnotska uročenost. »Ob svetem grobu«, zadnji ciklus te njegove zbirke, posvečen mrtvi senci njegove matere, zgovorno priča o mukah in konfliktih, ki so najglobljo, najprvotnejšo in najtrajnejšo vseh njegovih ljubezni zagrenili že od vsega začetka ter jo zvrhano napolnili z bridkostjo, katere se nikdar več ni otnesel; a poglavitni vzrok tega trpljenja je bila beda — črtica »Desetica« (XVIII. zv.), ki dokazuje, s kolikšno bolečino je sprejemal materine žrtve in njeno mučenje, in črtica »Greh« (XVIII. zv.), v kateri se je izpovedal, kako je kot študent zatajil pred sošolcem lastno mater, katere revščine ga je bilo sram. Eno njegovih najznačilnejših del, povest »Na klancu«, je v svojem bistvu avtobiografski tekst, saj okolje, ki ga je v njem upodobil, je njegov domači vrhniški klanec, kjer mu je bila beda rojenica in kjer se je začel njegov križev pot; isto velja za vse njegove spise z otroškimi motivi, ki vsi do zadnjega navajajo uboštvo kot glavni podatek njegovega življenja. Začetek svoje poti v propadli, proletarizirani družini na vrhniškem klancu, v senci bahave malomeščanske »rodoljubarske« bogatije, ob kateri se mu je že tako zgodaj razodela družbena krivica tega sveta, svoj notranji razvoj v luči lastne socialne usode pa je najprepričevalneje obdelal v eni najpretresljivejših knjig, ki jih je kdaj napisal, v »Grešniku Lenartu«, tem »življenjepisu otroka«, čigar začetna poglavja so še neocenjen klasičen primer slovenskega realističnega pisanja. V tem okolju se očetje ne vesele rojstva svojih otrok, ne, ob takih prilikah samó obupani kolnejo življenje: »Ne pomaga nič! Nihče na svetu nam ne bo pomagal in nihče v nebesih, tudi Jezus ne! Tam v nebesih bi radi angeljev, dajmo jih! Še z veseljem jih dajmo, z zahvalnim očenašem; zakaj če bi iz teh angeljev zrastle živi ljudje, bi bili njih delež oropkani štorži in krompirjevi olupki! Jedli bi kruh iz otrobov in prsti, oblačili bi se v bičevje in še pes bi se jim ognil, strahovom temnogledim. O ti proketo življenje!« (XVII. zv., str. 239).

Bolezni, ki v tem okolju »jemlje otroke tako zgodaj in tako po vrsti,« »se pravi po naše« — »lakot« (ibid., str. 238). In Lenart, ki ga je pisatelj že takoj v prvem stavku priznal za svojega dvojnika s tem, da je njegovo rojstvo označil z dnem lastnega rojstva, otrok, ki ugleda svet na dan, ko se njegov oče iz obupa napije in ihté preklinja »to devetkrat prokleta življenje,« ta prezgodaj rojeni dojenček je »tako... čudno zanič in maloživ, da vso tisto prvo noč še zavevil ni« (ibid., str. 241).

V Cankarju so bili njegovi spomini na mladost neločljivo povezani s predstavo revščine in pomanjkanja. Beda je bila ena njegovih prvih življenjskih izkušenj, beda je bila prva hrana njegovega zorečega duha. Sam je zapisal v fragmentu »Ottakring« (ki bi utegnil postati njegov najtehtnejši avtobiografski spis, če bi ga bil dovršil): »Vsa njegova mladost je bila dolga, nikoli prekinjena vrsta zmot in blodenj in trpljenja. Bilo je mnogo in različnih pesmi, ali vse so imele eno samo, tisočkrat ponovljeno, trdo, neznosno melodijo, ki se ji pravi beda« (XVIII. zv., str. 292). Ta mladost je bila črna in strašna kakor polarna noč, nobeno upanje ni nikoli obsijalo otrokovega srca, med njim in srečo je stala beda kakor ogromen, neprehoden zid: »Naj se nagne korec tega življenja na to ali na ono stran, izlila se bo iz njega črna bridkost. Naj zaokrene ta cesta na levo ali na desno stran, držala bo zmerom iz meglé v megló, iz mraza v mraz. Kam upaš, otrok, česa pričakuješ? Od nikoder ni ljubega pogleda, od nikoder prijazne besede, čistega smeha. Razgaljena sebičnost ti bije v lice, hlad diha od vsepovsod. In neusmiljeni godec gode melodijo brez nehanja... beda, beda!« (ibid., str. 293).

S Cankarjevim zanimanjem za problematiko otroškega življenja je bil v njegovi duševnosti ozko povezan širok in psihološko sila zanimiv kompleks zanj usodno pomembnih doživetij.³ Pozornost vzbuja predvsem okoliščina, da Cankar zmeraj znova poudarja, kako zelo ponižujoča je bila beda, v kateri je živel; poglavitno zlo revščine niso bile zanj toliko gmotne nevedčnosti in telesno trpljenje, ki je najprvotnejši delež vseh ubogih, neprimerno huje ga je trpinčila neka posledica uboštva, to je, družabna in socialna zapostavljenost, odvisnost od drugih ljudi, siromakova dejanska brezpravnost. Ta položaj revnega človeka ocenjuje Cankar vselej kot nekaj silno poniževalnega. Občutek brezdane ponižanosti je značilen za vse njegove otroke; ta občutek je njihova prva čustvena in miselna reakcija na življenjsko resničnost, ki jo gledajo skozi lečo svojega siromaštva. Zlasti nekateri doživljaji, ki poniževalnost bede prav posebno ponazarjajo, se stanovitno ponavljajo v različnih delih, in sicer opisani v tonu in z bolečino, ki upravičujeta domnevo, da so Cankarja otroka razkrajali tako zelo, kakor morejo človeka prizadeti edinole prava travmatska doživetja. Teh pripetljajev je cela vrsta; nekateri se pojavljajo v dveh ali celó treh delih skorajda nespremenjeni, drugi le bolj ali manj prirejeni.⁴ Med najbolj pogostimi je molitev pri študentski gospodinji, ki otroku surovo oponaša njegovo revščino; ta motiv

³ O Cankarjevih otroških motivih gl. Voduškovo knjigo, str. 138 in sl.

⁴ To je opazil že Vodušek, ki pripominja v svoji knjigi, da se nekateri motivi, ki so se pojavili že v povesti »Na klancu«, tako na pr., »kako pade odločitev o fantovem študiju, pot z materjo v Ljubljano, opis dijaške gospodinje, in drugi... skoraj dobesedno ponavljajo v samoizpovedih« (str. 117).

je Cankar obdelal bolj na kratko že v povesti »Na klancu« (V. poglavje, V. zv., str. 201—202), obširneje pa v »Grešniku Lenartu« (X. poglavje) in v črtici »Rožni venec« (XVIII. zv.), medtem ko je molitev v ubožnici v II. poglavju novele »Jure« in zbirke »Za križem« (XIII. zv.) zgolj variacija istega prizora. Le na zunaj malce drugačen prizor s študentovsko gospodinjo se ponovi tudi v VI. poglavju povesti »Na klancu« (str. 223 in sl.). Poniževalno vlogo revnega inštruktorja v bogati družini je opisal Cankar dvakrat, v »Grešniku Lenartu« in v črtici »Bobi« (XIV. zv.), ki se vsebinsko povsem ujema s VI. poglavjem omenjene povesti. Kadar koli stopi otrok v to naduto bogataško hišo, ga obide »nenadoma čudna bojazen«, zakaj »beli zidovi so gledali nanj mrzlo in ošabno, da je osramočen povesil oči« (»Grešnik Lenart«, XVII. zv., str. 264). Izmed nadlog njegovih otroških let se dalje Cankarju nenehno vrača v spomin hoja po drva, prizor, ki ga je oživil v »Nini« (»Druga noč«) in pa v črtici »Naš laz« (XVIII. zv.). Sorodno, a še značilnejše doživetje je otrokovo ubijanje z butaro, ki ga je opisal kar trikrat: v »Nini« (»Druga noč«), malce mimogrede v noveli »Jure« (III. poglavje) in v »Življenju in smrti Petra Novljana« (IV. poglavje). Težka butara, s katero se otrok živinško ubada, postaja ponekod že simbolična prispodoba pesnikovega življenja; Peter Novljan se celó čudi, ker drugim ljudem to breme ni naloženo: »Tam, glej, gre človek, ali čuden človek je — nič butare nima na glavi!« (VI. zv., str. 192), medtem ko obide desetletnega otroka v »Nini« ob tej priložnosti misel na samomor (IX. zv., str. 228 in sl.). Med prizore te vrste spadajo tudi poniževalni obiski revnega študenta pri »dobrotnikih« (»Grešnik Lenart«, XI. poglavje) in materino moledovanje za kruh in podporo, ki je bilo verjetno sploh eden najtežjih spominov Cankarjeve mladosti (»Na klancu«, VI. poglavje, črtica »Sveto obhajilo«, XVIII. zv.). Povsem alegorično veljavo dobiva v teh Cankarjevih opisih lastne mladosti njegovo popotovanje z materjo z Vrhnike v Ljubljano. Ta spomin se pojavi že v povesti »Na klancu« (VI. poglavje), v odlomku »Ottakring« pa pravi pisatelj naravnost: »Velikokrat se je domislil žalostne poti v ljubljansko šolo, tistega strašnega romanja, ki se mu je zdelo kakor verna prispodoba njegova življenja« (XVIII. zv., str. 292). Prav tako opisuje v »Nini« to svojo pot, ko je bil pobegnil iz mesta in so ga »zapodili nazaj«; ta križev pot v megli, dežju in blatu, po neskončni, kotanjasti, z lužami pokriti cesti, v premočenem oblačilu, pod starim, luknjastim dežnikom, ki teče skozenj voda »kakor skozi sito« — to doživetje se mu je še v poznih letih obujalo v domišljiji ko strašilo v polnočni uri ter ga je navdajalo z grozo in neverjetno grenkobo. »Šel sem kakor v ječo in smrt«; je pisal v »Nini« (IX. zv., str. 237), »tako truden sem bil in tako počasi sem šel, kakor bi mi bilo vse telo v verige ukovano. Toda šel sem. Vedel sem, da grem v *sramotno hlapčevstvo*, v odurno življenje, ki me je napravilo tako zgodaj izkušenega starca, v *nizkotno bedo*, ki mi je ukradla smeh z obraza in radost iz srca ter mi upognila hrbet še otroku« (oboje podčrtal I. B.).

Občutek ponižanosti se je v Cankarja zajedel za vse življenje; upravičen je sklep, da je postal pomalem eden poglavitnih činiteljev njegovega odnosa do ljudi in življenja ter je ostal kljub vsej njegovi znani samozavesti in navzlic njegovemu ponosu eden njegovih najbridkejših življenjskih križev, saj je izbruhnil iz njega celó tedaj, ko je opredelil svoje razmerje do tako abstraktnega pojma kakor je domovina. Dokaz

za to trditev je znani pogovor med Dionizom in Hiacinto iz novele »V mesečini«. Dioniz, ki spada v galerijo Cankarjevih sanjskih avtobiografskih podob, izrecno poudari ta moment, ko našteva vse krivice, ki mu jih je dala okusiti domovina: »... vse, kar more izkusiti človeško telo, je izkusilo moje« — »neugodnost, glad, ponižanje.« Razvrstitev teh treh doživetij vsebuje tudi neko gradacijo, glede njihove mučnosti pripada prvenstvo očitvidno tretjemu, ki ga Cankar potlej še bolj poudari z dvakratno ponovitvijo in z vrinjenim vzklikom: »... ponižanje, — pomisli, Hiacinta, ponižanje!« (vse IX. zv., str. 28). V istem smislu in z enakim poudarkom, dasi ne tako naravnost izpovedanim, govori o lastni mladosti Peter (to je: Dioniz II.) iz »Pohujšanja v dolini Šentflorjanski« (XII. zv., str. 27):

»... kakó sem jokal po teh belih cestah,
kakó so me gonili kakor psá
in topli me, otroka, kakor vola
pred plugom...«

Te vrste občutljivost se druží v Cankarjevih otrocih še z nekaterimi čustvi, ki so zlasti značilna za preganjane, iz družbe izrinjene ljudi. Na splošno bi bilo psihologijo teh izvorno cankarjevskih postav mogoče označiti za tipično psihologijo zagrenjenosti in življenjske preplašenosti. Vsi ti mladostni Cankarjevi dvojniki doživljajo življenje in ljudi skrajno tragično in bolešno, njihovo osnovno, stalno razpoloženje je brezdanja žalost in neredko celo obupanost, ki ji ni tuja niti samomorilska izkušnja (na pr. v »Nini«). Nikdar jim ni dano užiti niti kančka lepote in radosti, njihova najstrastnejša hrepenenja so zmeraj osleparjena in nepotešena: »Kar mu (otroku) najbolj hodi na pot, je goreča, neutolajljiva žeja po ljubezni. Kakor da bi hodil po svetu z zlato kangljico v roki, trkal od duri do duri: ‚Dajte mi vbógajme, vsaj kapljico!‘« (»Grešnik Lenart«, XVII. zv., str. 256—257.) V tako izjemno težkih življenjskih pogojih se morajo kajpada razviti tudi posebni značaji. Cankarjevi otroci so vsi po vrsti molčeči, za svoja leta preresni, vase pogreznjeni sanjači, plahi in nedružabni, pogosto celo odljudni samotarji, ki od ljudi nikoli ničesar dobrega ne pričakujejo ter so do njih enako nezaupni kakor sami do sebe; ker dvomijo vase in v svojega bližnjega, žive v dejanskem življenju le toliko, kolikor je to pač neogibno, sicer pa se izživljajo predvsem v svojem skritem, pred slednjim dotikom realnosti skrbno zavarovanem sanjskem svetu. Razvojni proces, ki ga v teh letih slehernik doživlja, namreč otrokovo doumevanje sveta in samega sebe in oblikovanje njegove življenjske zavesti, bi moral biti že po svojem bistvu pozitiven in radosten, saj je njegov smoter ugladitev mučnega nesoglasja med dejansko podobo življenjske resničnosti pa med otrokovo naivno predstavo sveta, ki je pač rezultat njegovih pomanjkljivih spoznavnih zmožnosti in njegovega bornega pojmovnega inventarja; a za Cankarjeve otroke je to dogajanje istovetno z enim samim neskončnim trpljenjem in nenehna razočaranja so njegova glavna vsebina. V njihovem primeru pogrša ta proces nekaj bistvenih atributov mladostnega dozorevanja, saj jim ne nudi občutka vse večje varnosti in gotovosti na svetu, ki je posledica zavesti, da se čedalje bolj orientiraš na življenjskih cestah; narobe, ti mladi ljudje se čutijo vedno bolj ogroženi in namesto neučakanega, bodrega mladostnega hrepenenja po osvojitvah

novih in novih pokrajin življenjske resničnosti rasejo v njih zgolj strah, utrujenost in vse hujši pesimizem. Zorenje teh otrok ni ofenziva na življenje, temveč defenziva pred njim. V skrajno neugodnih življenjskih okoliščinah zore in morajo zoreti silno naglo, a ta hitrica, ki je nagonski ukrep njihove samoobrambe, jim po kapljah sesa kri in mladostno vedrost; v obilni meri jim je dano spoznanje, a zato so prikrajšani za najbolj zdravo, najnaravnejšo iluzijo mladosti, da jim je ves svet odprt in na voljo njihovim mladim močem. Prav to pa je bistvo tiste njihove svojstvene poteze, na katero je opozoril že dr. Josip Puntar, ko je govoril o Cankarjevi »prehitri dozorelosti« ter sklepal, da je bil pisatelj v svojih mladih letih »genialen in trmoglav otrok, ki je prehitro dozorel« (DS, 1920, str. 38). To značilnost svojega mladostnega razvoja tudi Cankar sam nenehno poudarja ter jo stalno označuje za prezgodnjo postaranost. V že navedenih stavkih iz »Nine« pravi, da ga je »odurno življenje... napravilo tako zgodaj izkušnega starca«, da mu je beda »ukradla smeh z obraza in radost iz oči ter (mu) upognila hrbet že otroku« (IX. zv., str. 237). »Nikoli pozneje, v vseh nezgodah tega klavrnega življenja ni bilo moje srce tako potrto in brez upanja, kakor v tistih časih...« je pisal o svoji mladosti v istem delu. »Veliko sem takrat premišljeval, gledal in sodil. Ampak čudno se mi zdi še zdaj, da nisem videl nič veselega in lepega, da nisem mislil nikoli na prijetne stvari in svetle zgodbe in da sem sodil kakor razočaran starec« (ibid., str. 228). V »Mojem življenju« govori o svojih mladostnih upodobitvah samega sebe kot o »prezgodaj odraslih otrocih« (XVII. zv., str. 232). Prav tako pravi v predavanju »Kako sem postal socialist«, da ga je krivica napravila »zgodaj zrelega in zgodaj trpkega« (XIX. zv., str. 5). Tudi Lojzeta iz povesti »Na klancu« je »suženjsko življenje... napravilo prezgodaj starega in čemernega« (V. zv., str. 225). A posebni značaj lastnega dozorevanja je najgloblje označil v knjigi »Za križem«, kjer pravi o Juretu: »Njegovo srce je zorelo v bridkosti tako hitro, kakor pod prevročim soncem; in je *venelo v spoznanje*« (XIII. zv., str. 17; podčrtal I. B.). Ob takih pogojih otrokovo zorenje kakopak ne poravnava njegove otroške pravde z življenjsko stvarnostjo, temveč še pogloblja prepad med njima ter mu nenehno ustvarja možnosti za zmeraj nove konflikte z njo. Ker živi v okolju, v katerem se komaj v posameznikih vnemajo prve iskre razredne zavesti, ki vrednoti bedo ljudskih množic kot objektivni, zgodovinski nujen in tudi odpravljev družbeni pojav, ker mu je torej nedostopno to spoznanje, ki je vsaj v nekem smislu zelo odrešilno, zato se ne zaveda, da ga tlači *družba*, ne pa življenje kot tako, zato oba pojma istoveti ter je njegovo stališče do življenjske resničnosti negativno in odklonilno. Ta otrok trpi na izredno močnem občutju manjvrednosti, ki je psihološki skupni imenovalec za njegov trajni občutek ponižanosti, za njegov strah pred ljudmi in življenjem, za njegovo zagrenjenost in prezgodnjo starikavost, njegovo zaprtost vase samega in njegov umik v sanjske labirinte samotnega duha.

Ugotovitev, da je Cankarju zapustila njegova mladost občutje manjvrednosti, ni ne nova ne izvirna. Že Izidor Cankar, urednik Ivanovih »Zbranih spisov«, je poudaril v uvodu XVII. zvezka, da je na »Cankarjevo razmerje do sveta« sovplivala tudi »revščina, v kateri je bil rojen, revščina kmetsko-obrtniške proletarske hiše, kjer otroci cepajo ‚od lakoti‘. Leto za letom, dan za dnevom, uro za uro čuti otrok pritisk bede na svojih

ramenih in dolga vrsta vsakdanjih dogodkov, po sebi neznatnih in vendar polnih skrbi, strahu, ponižanja, sramote, mu neprestano vtepa občutek izjemnega in nesrečnega bitja; v njem se nabira najstrašnejša dota, ki jo more komu dati nesrečna mladost, zavest manjvrednosti, inferiority complex« (str. XII).

(Konec prihodnjšč)

SONETI

JANEZ ŽAGAR

1 a

*Ko razprostre perut polarni mrak
čez sever, ko se zemlja v mraz zavije
in leže nanjo sneg in led in vsak
dan žvižgajoči veter čeznjo brije,*

*zajame vso naravo velik molk,
življenje se preplašeno poskrije,
trepetajoč, da lačni beli volk
— ledena smrt — svoj karneval razvije.*

*A ko spomladi zopet sonce vstane,
zbeže megle, skopne plasti in kepe
ledene, trave, cvetke nasmejane*

*pogledajo iz prebujene stepe.
Že spet glase se in mladé živali,
teme ni več, strahovi so zbežali.*

1 b

*Tako je nad menoj ležala noč
ko ob razuma lažni razsvetljavi
sem taval sam po žalostni puščavi
samote, slep za smislom tipajoč.*

*In mislil sem, da je ta noč le moč
tegà, kar se na kraj vseh nad postavi,
raztrešči v nič vse smisle in podavi
utvare vse, koščeno vate zroč.*

*A glej, nenadoma ko sončni bog
mi drag obraz zasiže in razsveti
samotnega duha zaprti krog.*

*Na mah otajani so vodometi
neznane sreče in strahovi strti,
zavojevalka, večja si od smrti.*

*Če slepemu od rojstva mrak noči
roke zdravnice nežno bi odstrle,
da splašeno začudene oči
bogastvo silne luči bi uzrle,*

*podobe čudežne, ki nekaj dni
strmel je vanje nem, bi zanj ne umrle,
če te roke na nor ukaz moči
demoničnih bi vid mu zopet strle.*

*Kako naj tebe iz sebe iztrgam jaz,
pozabim, da sem gledal ljub obraz,
v njem neutešénih želj sledi globoke —,*

*da sem občutil stisk drhteče roke,
naval krvi, objem ... o, slast, ki žge.
Oblast ugasle sreče ne umre.*

P O R O Č I L A

JOŽE PAHOR: MATIJA GORJAN.

*Roman iz velikega upora slovenskih
kmetov proti fevdalcem l. 1515. 1940.
Izdala Slovenska Matica, Ljubljana, str.
402, 20×14.*

Pre den moremo spregovoriti o Pahorjevem delu, se nam zastavlja nešteto vprašanj. Kaj je umetnost, kaj je posebej pripovedna umetnost, kakšne naloge ima, kakšne cilje si zastavlja? Kam lahko uvrstimo delo, ki je pred nami? Kaj je to delo, kakšno je njegovo izhodišče?

Če se spomnimo velikih tekstov Vojne in miru, Bratov Karamazovih, Mrtvih duš, si rečemo: obdelava osrednjih vprašanj človeštva, naroda, posameznika, martirij intelekta, globinska psihologija. Izhodišče vsega je človek, njegova intimna doživetja, njegova rast, njegov greh nad občestvom. Ko deneš knjigo iz rok, si vznemirjen; sto vprašanj se ti je zastavilo, pogreznesh se vase in iščeš in grebeš za spoznanji in odgovori. Vse se je sprožilo v tebi. Sam tiplješ dalje, sam si postal nenadoma ustvarjalec, tvoj intelekt je buden in predeluje hrano, ki je skoraj za pol življenja. V svetu samotnih in išočih željnó uho prislubne. Iz davnih stoletij ali iz bližnjega časa mu govori nekdo o stvareh, ki ga mučijo, o vprašanjih, ki jim posveča svoje umske sile, o bojih, ki jih je bojeval in ki jih bojuje s seboj in s svetom. Tako je, kot bi se v vseмирskem prostoru srečalo za hip dvojje zvezd in odhitelo nato naprej po svojih neskončnih

tirnicah. Fabula skoraj izgine, dasi je sredstvo, ki posreduje vse ostalo. Težišče pa je nekeje drugje, bistveno drugje.

Ko odložimo Pahorjevo delo, čutimo, da je njegovo izhodišče prav obratno v fabuli. Kdor bi tega ne upošteval, bi celotnemu delu ne bil pravičen. Pahor je izrazit pripovednik, njegova pozornost velja v prvi vrsti snovi, nje izgraditvi in zapletu. Njegova želja je, biti zanimiv, napet, pritegniti čitatelja, ga prikleniti, dokler ni prebral zadnje strani, in razgibati njegovo fantazijo. Zato posega Pahor vedno znova v zgodovino, kjer najde prostora dovolj za razmah svojih historij. V njem je element, ki je slovenskemu pripovedniku navadno tuj, ki ga pa, seveda v veliki povečavi in v drugačni kombinaciji, nahajamo pri številnih italijanskih romanopiscih. Zanje je značilen nekam periferen odnos do življenja. Junakova zgodba se razpleta v dveh ritmičih junačenja in ljubezni, ki se neprestano izmenjavata in ki jima neverjetna naključja, pustolovščine, sijaj, podčrtujejo zanimivost. Tudi Pahorjeva zgodba je osnovana na takem ritmu. Priznati pa je treba, da jo je skušal poglobiti. Svojega junaka je povezal z velikim kmetskim gibanjem, ki ga je prikazal s sociološko jasnimi črtami. Snov kmetskih puntov vedno znova zanima slovenske pisatelje.

Pahor je skušal prikazati »tehniko« upora, njega organizacijo in pa njegovo stvarno izhodišče. Čim večji je pritisk,

tem jačji je odpor. Razložiti si je hotel tudi vzrok neuspeha, ki ga je našel zase v neslogi in izdajstvu. Ali ta teza drži, je vprašanje. Menda zmaga v boju tisti, ki je bolj oborožen in organiziran, ki torej razpolaga z boljšimi materialnimi sredstvi. Pomisliti moramo, da so se kmečki upori vršili po vsej Evropi in da so povsod propadli. Tega neuspeha bi ne mogli povsod pripisovati neslogi in izdajstvu. — Ne glede na to pa je Pahorjev kmetijski punt dobro in zanimivo prikazan. Posamezni voditelji, ki jih je dvignil iz mase, predstavljajo jedro, organizacijo upora. Razvrstil jih je po vsej slovenski zemlji. Oddaljenosti teh krajev so morda premedlo zarisane, tudi si pisatelj ni stavil za nalogo, da bi prikazal lokalni kolorit vsake pokrajine zase in bi s tem plastično dvignil posamezna območja upora. Tako jih označujejo in ločijo samo imena. Dasi znana, ostanejo končno vendar samo imena.

Če se podamo še dlje v pisateljevo delavnico, si bomo zastavili celo vrsto vprašanj o tehniki njegovega dela, o tem, kakšen je njegov pejsajz, opis situacije, skupinske scene, dialog, opis in karakterizacija oseb, njih medsebojno razmerje, miselno ozadje, psihološka stran dela, ljubezenske scene, dikcija in stil, zgodovinski detajl in podobno.

Pahor se za prikaz pokrajine, ki ji na splošno ne posveča preveč pozornosti, navadno poslužuje opisa. »Gorko je velo po cvetju, kadulja je dehtela omamljivo, marjetice so se zibale, kakor daleč je neslo oko. Iz zemlje je kipelohotno življenje, z vejevja je odpevala prešerna svatovska pesem.« (96) Pri povodnji v Ljubljani in okolici je segel dlje, pokazal je učinek na ljudi in okolico; prav tako je poživil opis pokrajine sem in tje, kadar njegov junak jezdi po deželi. Zdaj razjaha in vodi konja peš navkreber, zdaj konj prodira po slabi poti. Značilna za Pahorja je tudi pot Majde in Matije v hrib. Majda se spotika in pada, kar nudi avtorju obilo priložnosti za ljubezenske scene, ki se jim nikakor ni izognil, kakor se jim je na primer Goethe v Hermanu in Doroteji; tam gresta oba mlada človeka po vinogradu navzdol, Doroteja zdrzne in Herman jo prestreže in nese brez vseh vmesnih postaj na varno pot.

Pahor zna situacijo dobro nakazati, zlasti je treba priznati, da res dobro obvladuje skupinske scene. Kmetje, sprevid po mestu, scene v krčmi, zborovanje upornikov, vse to je prikazano s širokim zamahom in res živi pred nami. Zelo

plastični so vsi nastopi škofa Rawberja, kadar koli nastopa, zlasti pri kardinalu v Admontu. Ta vojak, diplomat in škof, je dobil res krepke poteze. — Tudi Pahorjev dialog je krepak, posejan je s pristnimi rekli, kar mu podeljuje barvitost in živahnost.

Vse, kar bi spravili v poglavje psihologije, je pri Pahorju manj izrazito. Manjka mu onega intimnega prijema, ki je sposoben prodreti človeku v globino. Svoje junake neprestano žene v borbo, najsi bo že v pretep ali v besedni boj, ne ustavlja se pri njih, da bi odkrival one drobne črte, ki so bistvenega pomena za človeka; znamenja, ki poznavalcu toliko povedo. Zlasti je to jasno v sferi ljubezenskega življenja. Pahorjev junak se giblje med dvema ženama, med preprosto Majdo in plemkinjo Klaro, ki naj bi predstavljali nekako staro formulo »amore terreste je amore divino«. Ta formula je v našem času že izgubila precej na svoji stari privlačnosti. Majda zanosi z junakom in mu rodi otroka. Matija se končno prizna k otroku, ne pa k njegovi materi, ki ji velja pravzaprav pisateljeva obsodba. Majda ne razume Matijinih junaških stremeljenj, zato ga hoče odtegniti nevarnosti, kar on, seveda, ogorčeno odkloni. To je ob enem poanta zgodbe. Sicer pa vežejo Gorjana na Majdo vsakdanje zadeve. »Smešen si, če vprašuješ, se je rogala pomislekom njegova mladeniška prešernost. Previdno se je dotaknil polnih, trdnih Majdinih prsi in spreletelo ga je po vsem telesu« (62). Ali prav tam dalje: »Majda, prebujena v spanju, ni vedela, ali sanja ali bedi. Ko je začutila golo telo poleg sebe, jo je spreletela groza. Zdelo se ji je, da jo požira teman prepad, iz katerega ni več vrnitve.« — Kljub vsemu je zadela Majdo, zdravo, preprosto dekle, končno pisateljeva obsodba, dočim je plemkinjo Klaro obdal z gloriozno junaštva. Š plemkinjo Matija ni imel pravega ljubezenskega razmerja, dasi so vsi pogoji za to dani. Tu v knjigi naj bi predstavljala nekako idealno ljubezen, ki se končno sama žrtvuje. Gorjanovo razmerje do Klare pa prav tako narekuje strast in Pahor tudi tu ni potegnil zastora. »Montanarus je strmel, njeno telo je bilo čudovito popolno, njena polt kakor zemlja s sončnega juga... Le temna polt je skrivala dozorelost te bujne vrtnice(!), ki so nje listi dehteli z vso silo, a so bili rahli, kakor da se vsak čas osujejo.« (99)... »Opazoval je njene lepe roke, njena gola ramena, gladko in motno bleščeča, lovil je gib za gibom njene polne postave in je mislil le eno, koliko mož

si bo nocoj želelo telo te zapeljive ženske.« (113) »Klara ga je čakala praznična, v lahki beli obleki in z rdečim nageljčkom (!) na prsih. (123)«. Končno je omeniti še ljubavno sceno s plesom (129), ki po svoji tehniki nikakor ne spominja mladostne erotike. — Tu so gotovo najšibkeje točke Pahorjevega romana.

V tej zvezi si oglejmo še pisateljevo dikcijo, ki jo gornje navedbe precej osvetljujejo. Včasih zazveni iz njegovega stavka presenetljivo malomeščanstvo. Sem in tje je izraz nekoliko ohlapen in nepesniški. Sem in tje naletimo na spodrsnjaje, kakor na primer v stavku (str. 96): njegov ogenj je poskropila mrzla prha. To je eden izmed onih primerov, ki so pisateljem najbolj nevarni, če si prizadevajo pisati realistično prozo. Kmetški jezik lahko skoraj brez strahu prestavimo v pisano besedo. Drugače je z mestnim jezikom. »Mrzel tuš« je izrazito meščanska iznajdba. Vsi ga poznamo in ga vsak dan slišimo. Pisatelj se je zavedal, da nekaj ni v redu, zato je zapisal: »Poskropila ga je mrzla prha«. To so pasti, v katere se bo ujel še marsikdo. Edini lek proti takim boleznim je šola dobrega okusa. Estetika. — Tudi

»mirna tišina« (145) in »okrogla plannota« (146) bi strogega stilista ne zadovoljili. Včasih naletimo na glagole, ki so nekam neskladni. Težko je natančno povedati, zakaj. Na primer v stavku: Uporniška pesem je *tolkla* ob mestno obzidje. (291). Beseda kar štrli iz stavka. Prav tako motijo včasih številni latinski citati. Dalje preseneti človeka dejstvo, da se Klara in Matija kopljeta v opoldanski pripeki (98) in se gresta tudi zares kopat, a je Klara »oblekla črn žamet, s čepico iz krzna z vitkim peresom«. (93) Plemkinjam so pri mizi najbrže servirali lakaji in ne postrežnice. Toda to so stvari, ob katere človek mimogrede naleti.

Sicer pa priča knjiga, da je plod skrbnega študija zgodovine in trdega, vsega spoštovanja vrednega dela in pisateljskega znanja. Pahor se je že mnogo let marljivo udeleževal v naši književnosti. S tem, da je izšlo to delo v širšemu občinstvu dostopni knjižni obliki in še posebej pri Slovenski Matici, je prejel zaslužen zadoščenje in priznanje. Poživil je kos naše zgodovine, ki mu bo slovensko čitajoče občinstvo gotovo posvetilo svoje zanimanje.

Milena Mohoričeva.

R A Z N O

MILAN VUKASOVIČ: »SAVREMENE BASNE«

Pravkar izšla knjiga »Sodobne basni« že sivolasega srbskega pisatelja Milana Vukasovića, o katerem sem na tem mestu že poročal, se častno uvršča med njegova številna dela. Teh pet in sedemdeset basni po vsej pravici zasluži ime sodobne. Saj se je v njih pisatelj z vso vnemo lotil napak naše sodobne družbe, pokvarjene na vseh področjih, zlasti in posebej še na političnem. Vukasović si je osvojil zajetno etično torišče, ki ga moralno opravičuje, da sodi, obsoja in karikira vso duhovno in moralno gnilstvo naših dni. Njegove basni so na zunaj oblečene v staro nošo, živali in človek nastopajo skoraj redno v njih, toda po svoji miselnosti, po poglobljenosti in po zahtevi, da mora čitatelj precej žrtvovati in dosti misliti, če se hoče prav poglobiti vanje in jih zares razumeti, se v veliki meri ločijo od svetovnoznanih basni nekaterih klasičnih pisateljev. Vukasović je dober opazovalec, zlasti narave, toda v svoje basni je izlil dosti prikritega (seveda resnično doživetega!) žolča, kritike in posmeha, dočim bi iskane poučnosti zaman iskal v njih.

Pisatelj obdeluje snov s pesniškimi sredstvi, ustvarja zares umetniške basni brez direktne tendence, toda skoraj vedno s tako duhovitostjo, da se moralne vrednosti in ozadja, ki je v basni skrito, zavemo šele po daljšem premišljanju.

Če omenim še to, da je Vukasović tej knjižici napisal sila zanimiv, v nekem smislu tudi avtobiografski predgovor, bo marsikoga zanimalo, kaj je prav za prav basen, vsaj zanj. Takole pravi: »Basna se javlja za mene kao pomoćno sredstvo koje mi omogućuje i da ostanem u toku svakodnevnog života, i da svoj urodjeni stav zauvek sačuvam. Kroz basnu se teži istini. Moral i sve ostalo su samo zaključci izvedeni iz te istine. Basne su u ovom slučaju i svesno i potsvesno pokreti samoodbrane već ostvarenog unutrašnjeg života. To je utvrđivanje sopstvenog puta kroz svakidašnjicu.« Izjava sama po sebi zelo subjektivna, vendar v svojem jedru docela sprejemljiva in resnična. In še malce naprej se je znova vrnil na basen in jo nekako definiral z besedami: »...basne su slike sredine kroz koju sam prolazio. Svaka od njih iznosi događaj

koji se dogodio: društvena stanja kao i ličnosti i razne stvarne odnose.«

Tako pomeni tudi ta nova knjiga največjega basnopisca slovanskega juga Milana Vukasovića zanimiv dogodek. Mogoče bom ob priliki izbral nekaj najboljših primerov modernih njegovih basni in jih presadil v slovenščino. *T. P.*

† STEFAN BOBČEV

V začetku septembra je v Sofiji v visoki starosti umrl Stevan Bobčev, veliki slovanofil, eden največjih pobornikov medsebojnega zblizanja, vseučiliški profesor, znanstvenik in politik. Njegovo življenje je pisano in polno navideznih peripetij in neuspehov, pa zopet novih vstajanj. Doma je bil iz okolice kraljevskega mesta Trnova, kjer se je rodil v začetku leta 1853. Po ljudski šoli je šel na gimnazijo v Carigrad, kjer je potem nekaj let študiral medicino in začel z javnim delovanjem. Še z nekaj tovariši — Bolgari je izdajal bolgarske liste in knjige, ki so bile tako potrebne še zaslužjeni domovini. Ker je v zemljepisnem delu »Pot okrog sveta« (1874) napisal, da v Bolgariji (takrat se seveda še ni tako imenovala!) žive Bolgari, je postal sumljiv, pa je zbežal v Odeso. Potem je odšel v Moskvo, kjer je študiral pravo in se po končanem študiju vrnil v že svobodno domovino. Živel je kot državni uradnik v Plovdivu, se tik ob koncu stoletja preselil v Sofijo, postal 1. 1902. vseučiliški profesor, začel posegati na politično področje, postal narodni poslanec, z balkansko vojno pa bolgarski poslanik v Petrogradu, kjer pa radi nesoglasij ni dolgo ostal. Vrnil se je v domovino, se umaknil iz političnega življenja in se ves posvetil propagiranju ideje vseslovenskega bratstva. Njegovo »Slavjansko društvo« iz l. 1903. je postala matična organizacija, listi »Slavjanski glas« in »Slavjanske vesti« pa organi delavnosti v slovanskem pravcu. V vseh smereh si je prizadeval za zblizanje in v ta namen obiskal tudi naše kraje, tudi Ljubljano. Od njegovih znanstvenih del je treba omeniti »Zbornik bolgarskih pravnih običajev«. Stevan Bobčev je tudi oče bolgarskega pravniškega glasila »Juridičeski pregled«. V vsem svojem delu je bil pokojni Bobčev največji idealist in bo kot tak ostal debelo zapisan med delavci za zblizanje slovanskih narodov. *T. P.*

† ISO VELIKANOVIČ

Proti koncu avgusta je v Zagrebu umrl eden največjih južnoslovanskih res umet-

niških prevajalcev, v Zagrebu delujoči Iso Velikanovič. Po rodu je bil Sremec, doma iz Šida, kjer se je rodil marca meseca l. 1869. Študiral je filozofijo in medicino, pa ni nobene dovršil. Zgodaj se je začel baviti s pisateljevanjem. V začetku se je poskušal tudi z originalnimi deli, zlasti humorističnimi. Celotno nekaj enodejank je napisal. Vendar je najvažnejše in najpomembnejše njegovo prevajateljsko delo. Hrvatom in tudi Južnim Slovanom z njimi vred je posredoval pred vsem Dostojevskega (devet knjig zbranih del), Merežkovskega, Tolstoja, Cervantesa (Don Kihot), Sienkiewicza, pa Balzaca, Gogolja in Goetheja (Faust), zraven je pa še za gledališče prevedel kakih petdeset pomembnih del. Omeniti je treba tudi njegova dva slovarja (špansko-hrvatski in hrvatsko-španski), pa tudi obsežen rusko-hrvatski slovar, katerega je pripravljal in ki je ostal v rokopisu. Iso Velikanovič je bil po jeziku štokavec in je v tem smislu marsikdaj zelo ugodno vplival na razvoj hrvatskega književnega jezika. *T. P.*

MARKO CAR — OSEMDESETLETNIK

Sedanji predsednik »Srbske književne zadruge« in znani književnik Marko Car je pred kratkim proslavil osemdesetletnico življenja. Njegovo javno delovanje začel je zelo zgodaj. Pisal je v zadrski »Srbski glas«, glasilo srbske stranke v Dalmaciji. Istotam je začel Car izdajati tudi književni list »Vuk«, ki je pa kmalu umolknil. Kot sodelavec voditelja dalmatinskih Srbov Save Bjelanovića je postal Car za časa svetovne vojne sumljiv avstrijskim oblastem in so ga na vse mogoče načine preganjali. Preden je Italija zasedla mesto njegovega delovanja, Zader, je zbežal v Beograd, kjer živi še danes.

Književno se je začel udejstvovati zelo zgodaj, že v kotorski gimnaziji. Mladostne pesmi je tiskal v dubrovniškem »Slovincu«. Zlasti pa je znan po svojem kritičnem, esejističnem in potopisnem delu. Znana je knjiga esejev »Moje simpatije« (1895), dalje »Estetička pisma iz Rima« (1913) in študija o zgoraj omenjenem dalmatinskem narodnem tribunu Bjelanoviću. Med potopisnimi deli pa zaslužijo pozornost »Venecija« (1891), »Kroz Umbriju i Toskanu« (1896), »U Latinima« (1895) in še nekateri potopisi o Dalmaciji in Grčiji. Še pred kratkim je izdal knjigo »Istine i poluistine«. Zlasti ga je treba omeniti kot dobrega poznavalca italijanskega naroda in kulture. *T. P.*

S. J A K O V L J E V I Č

»S R B S K A
TRILOGIJA«

I. in II. del

bo skupen naslov knjigi, ki izide v kratkem kot četrta letošnja redna publikacija. Knjiga bo vsebovala dva dela, in sicer »Leto 1914.« in »Pod križem«. Tretji del »Srbske trilogije«: »Vrata svobode« izide kot prva redna publikacija za prihodnje leto v začetku decembra.

Z A L O Ž B A M O D R A P T I C A V L J U B L J A N I

NOVOST!

NOVOST!

Kot izredna publikacija je izšla v naši založbi knjiga:

S T A N K O L E B E N

Problem Dantejeve Beatrice

E s e j

Knjiga, ki bo zanimala vsakogar, ki se količkaj zanima za probleme umetniškega ustvarjanja. Pisana je v lepem, preprostem slogu, ki bralca takoj priklene.

Knjiga stane v platno vezana din 40.—, za naše naročnike din 30.—.

Z A L O Ž B A M O D R A P T I C A V L J U B L J A N I

*Ali že
imate
knjigo*

»Ne bojmo se ruščine«

Poljuden učbenik ruskega jezika, ki ga je napisal

priv. docent dr. Aleksander Isačenko

Cena knjigi din 88⁻, za naše naročnike din 66⁻.

ZALOŽBA MODRA PTICA V LJUBLJANI

Banovinsko literarno nagrado

sta dobili dve knjigi, ki sta izšli v naši založbi. Prvo nagrado je prejel
Anton Ingolič za svoj roman:

»NA SPLAVIH«

Tretjo nagrado pa je prejela pesniška zbirka *Boža Voduška*

»ODČARANI SVET«

ki je tako na *prvem* mestu med nagrajenimi pesniškimi zbirkami.

Ali ste že brali ti dve knjigi?

Naročata se pri

ZALOŽBI MODRI PTICI V LJUBLJANI

Nagrade

**za pridobivanje
novih naročnikov**

Cenjene naročnike prosimo, da pokažejo naš knjižni program za prihodnje leto tudi svojim znancem in jih skušajo pridobiti za naše naročnike. V ta namen razpisujemo zopet knjižne nagrade, ki so sledeče:

Kdor pridobi enega naročnika si lahko izbere eno izmed sledečih knjig

KNUT HAMSUN
BLAGOSLOV ZEMLJE
Roman.

KNUT HAMSUN
POTEPUHI
Roman.

WALTER SCOTT
IVANHOE
Roman.

EMIL LUDWIG
NAPOLEON
Biografski roman.

FULOP MILLER
SVETI SATAN
Biografija.

LYTTON STRACHEY
KRALJICA VIKTORIJA
Biografija.

MADOLON LULOFS
GUMIJEVE PLANTAZE
Roman s Sumatre.

PEARL S. BUCK
DOBRA ZEMLJA
Roman o Kitajski.

PROSPER MERIMEE
SENTJERNEJSKA NOČ
Roman.

BOJAN ISAJEV
ROJENI SMO NA BALKANU
Roman.

D. H. LAWRENCE
SINOVI IN LJUBIMCI
Roman.

SIGRID UNDSET
JENNY
Roman.

V. BLASCO IBANES
KRVAVE ARENE
Roman.

SINCLAIR LEWIS
ARROWSMITH
Roman

MAKSIM GORKIJ
TRIJE LJUDJE
Roman.

JANKO LAVRIN
**DOSTOJEVSKI,
NIETZSCHE, TOLSTOJ**
Tri študije.

JORDAN JOVKOV
ZANJEC
Roman iz bolgarskega življenja.
(Samo v platno vez.)

KARL ČAPEK
POGOVORI Z MASARYKOM
kajiga o velikem človeku filozofu in državniku
(Samo v platno vez.)

JAMES JEANS
TAJNE VSEMIRJA
Poljudna astronomska knjiga.

IRVING STONE
SLA PO ŽIVLJENJU
Roman o Vincentu Van Goghju.

ALOJZ GRADNIK
SVETLE SAMOTE
Zbirka pesni. Samo v platno vez.

JACK LONDON
DOLINA MESECA
Roman.

IVAN A. GONČAROV
OBLOMOV
Roman.

JACK LONDON
MARTIN EDEN
Roman.

OTTO WEININGER
SPOL IN ZNAČAJ
Roman.

VLADIMIR BARTOL
AL ARAF
Zbirka novel.

ANDRÉ MAUROIS
OBDOBJA V LJUBEZNI
Roman.

HEINRICH MANN
VELIKA STVAR
Roman.

IVAN S. TURGENJEV
**POMLADNE VODE
OČETJE IN SINOVI**
Dva romana.

THAMES WILLIAMSON
**ZEMLJA MI JE
POVEDALA**
Eskimski roman.

JOHN GALSWORTHY
SAGA O FORSYTH
Trije romani
Vsak roman velja za eno knjigo.

Kdor pridobi *dva* nova naročnika, si lahko izbere *dve* izmed gori naštetih *v mehko vezanih* knjig ali pa *eno v platno* vezano.

Kdor pridobi *tri* naročnike, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *tri v platno* vezane ali *dve v polusnje* vezani.

Kdor pridobi *štiri* nove naročnike, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *štiri v platno* vezane ali *tri v polusnje* vezane.

Kdor pridobi *pet* novih naročnikov, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *pet v platno* vezanih ali *štiri v polusnje* vezane.

Kdor pridobi *šest* novih naročnikov, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *sedem v platno* vezanih ali pa *pet v polusnje* vezanih.

Kdor pridobi *sedem* novih naročnikov, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *osem v platno* vezanih ali pa *šest v polusnje* vezanih.

Kdor pridobi *osem* naročnikov, si lahko izbere izmed gori navedenih knjig *devet v platno* vezanih ali pa *sedem v polusnje* vezanih.

Kdor pridobi *devet* naročnikov, prejme lahko izmed gori navedenih knjig *devet v platno* vezanih ali *osem v polusnje* vezanih.

Kdor pa pridobi *deset* naročnikov, si lahko izbere *dvanaest* izmed gori navedenih *v platno* vezanih knjig ali *deset v polusnje* vezanih.

Te nagrade bomo začeli razpošiljati s 1. decembrom. Razumljivo je, da jih bomo lahko poslali samo tistim, ki bodo pridobili zares *zanesljive* in *plačujoče* naročnike in ki bodo imeli tudi sami poravnane vse že zapadle obroke. — Naročilnice za pridobivanje novih naročnikov so priložene reviji.

Opomba: Kdor si je pridobil pravico, da dobi za nagrado *v mehko* vezano knjigo, pa bi želel imeti knjigo *v platno* ali *v polusnje* vezano, jo lahko dobi, če doplača razliko v ceni med *v mehko* in *v platno* ali *v polusnje* vezano knjigo.

Z A L O Ž B A M O D R A P T I C A V L J U B L J A N I

Ali že imate

Wellsava

Svetovna zgodovina?

Reviji so priložene položnice. Naročnike prosimo, da poravnajo naročnino za mesec september.

**Salda-konte, štrance, journalne,
šolske zvezke, mape, odjemal-
ne knjižice, risalne bloke itd.**

nudi po izredno ugodnih cenah

***Knjigoveznica
Jugoslovanske
tiskarne***

***v Ljubljani
Kopitarjeva 6
2. nadstropje***

Klišeje
 vseh
 vrst
 po
 fotografijah
 in
 risbah
 izvršuje

**Klišarna
 St. Deu**
 Ljubljana, Palmatinova ul. 13

Mestna hranilnica ljubljanska

je največji slovenski pu-
 pilarnovarni denarni
 zavod. Dovoljuje posojila
 na menice in vknjižbe.
 Za vse vloge in obveze
 * hranilnice jamči *

M e s t n a
 občina ljubljanska

Tiskarna Merkur, Ljubljana

TELEFON 25-52

SE PRIPOROČA ZA
 CENJENA NAROČILA,
 KI JIH BO IZVRŠILA
 HITRO, LIČNO IN PO
 ZMERNIH CENAH •
 TISKA KNJIGE, BRO-
 ŠURE, ČASOPISE, RE-
 VIJE, KUVERTE ITD.

MEMORANDE, RAČU-
 NE, LETAKE, LEPAKE,
 VIZITKE, VSTOPNICE,
 VABILA, LETNA PORO-
 ČILA ITD. VSE TISKO-
 VINE TISKA V ENI-
 ALI VEČ BARVAH •
 ROTO- IN KNJIGOTISK

V LASTNI ZALOŽBI IZ-
 DAJA: „SLUŽBENI LIST
 KR. BANSKE UPRAVE
 DRAVSKE BANOVINE“
 IN „ZBIRKO ZAKONOV
 IN UREDB“, KATERE
 SEZNAM SE VAM NA
 ŽELJO DOPOŠLJE •

GREGORČIČEVA ULICA ŠTEV. 23